

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Bakalářská práce

Jiráskova drobná próza

Vypracovala: Michaela Míčová
Vedoucí práce: prof. PhDr. Dalibor Tureček, CSc.

České Budějovice 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 25. dubna 2014

.....
Michaela Míčová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala prof. PhDr. Daliboru Turečkovi, CSc. za odborné vedení této bakalářské práce, za jeho cenné rady, ochotu a čas, který mi věnoval.

Anotace

Jiráskova drobná próza

Bakalářská práce je zaměřena na drobnou prozaickou tvorbu spisovatele Aloise Jiráska. Hlavním cílem práce je postihnout povahu a proměny této množiny materiálu a tím i Jiráskova uměleckého vývoje v něm, což je provedeno na základě analýzy vybraných historických děl právě z jeho drobné prózy. Vedle uvedené analýzy se práce v úvodní části zaměřuje na výstavbu bibliografie této drobné prózy a následně se pokouší, pomocí vybraných děl, rekonstruovat její dobový ohlas. Závěr práce obsahuje celkové shrnutí Jiráskovy drobné prózy a zhodnocení nejčastěji používaných motivů v analyzovaných dílech, které v sobě povahu této jeho tvorby i jeho umělecký vývoj odrážejí.

Abstract

Jirasek's minor prose pieces

The thesis is focused on the small prosaic historical creation of the writer Alois Jirasek. The main aim of this work is to affect the nature and the transformation of this set of material and artistic development due in it, which is done on the basis of the analysis of selected historical works from his prose. In addition to above analysis, the work in the introductory section focuses on the construction of the bibliography of this minor prose and also tries to, by using selected works, reconstruct its historical resonance. The conclusion of the the work contains a summary of Jirasek's minor prose pieces and assessment of the most commonly used themes in the works, which analysed the nature of his work reflect his artistic development.

Obsah

1	Úvod	6
2	Bibliografie Jiráskovy drobné prózy	8
2.1	První knižní vydání vyjma výborů a sebraných spisů	8
2.2	První knižní vydání sebraných spisů	9
2.3	První knižní vydání výborů	10
3	Recepce Jiráskovy drobné prózy	11
3.1	Viktora	12
3.2	U rytířů	13
3.3	Filosofská historie.....	14
3.4	Zemanka	17
4	Rozbory děl	18
4.1	Viktora	18
4.2	Maloměstské historie.....	28
4.2.1	U rytířů	29
4.2.2	Filosofská historie	36
4.3	Zemanka	46
5	Závěr	53
6	Použitá literatura	56

1 Úvod

Prozaik a dramatik Alois Jirásek (*23. 8. 1851, Hronov – †12. 3. 1930, Praha) byl významným představitelem českého literárního realismu 19. století a jedním ze zakladatelů žánru novodobého historického románu v české literatuře. Z generačního hlediska a na základě své umělecké tvorby je řazen k ruchovsko-lumírovskému okruhu. Svou rozsáhlou tvorbou se snažil oživit naše národní dějiny, vzbuzovat lásku a hrdost k české historii a přiblížit ji tedy k většímu porozumění.

Mezi českými čtenáři není snad nikdo, kdo by Jirásku, nebo alespoň jeho stěžejní díla, neznal, neboť jen málokterý český spisovatel se může u čtenářské obce pyšnit takové značné oblibě jako právě Jirásek. Při vyslovení jeho jména se nám v paměti vybaví především jeho *Staré pověsti české*, které shrnují pověsti a legendy ze starých českých kronik. Není to však jen toto dílo, ale i řada jeho rozsáhlých historických románů, románových kronik, dramát a povídek, včetně těch menších a mezi čtenářstvem méně známých, si zaslouží stejnou pozornost. A právě těmito menšími prózami, které Jirásek psal převážně v počátcích své bohaté literární dráhy, se práce zabývá. Vybranými drobnými díly a jejich rozbořením se práce pokouší vystopovat povahu a proměny této Jiráskovy tvorby a současně i jeho uměleckého vývoje v ní. Práce se zároveň snaží, aby se tato mnohdy opomíjená díla v české literatuře dostala čtenářům více do podvědomí. V centru zájmu jsou však jen ta vybraná díla, která se řadí do Jiráskovy prózy historické. Ačkoliv jeho tvorba zahrnuje i několik próz venkovských, je vhodný výběr děl proveden právě z početnějšího množství jeho prózy historické. To následně umožňuje co nejlépe zmapovat charakter této drobné prózy, což je hlavním cílem práce.

Práce je obsahově rozdělena do tří základních kapitol. V první kapitole se budu věnovat tvorbě bibliografie Jiráskovy drobné prózy, přičemž se budu držet chronologického postupu a zaměřím se pouze na jejich první knižní vydání, včetně výborů a sebraných spisů. V druhé kapitole se pokusím sestavit dobovou recepci vybraných historických děl z jeho drobné prózy, přičemž se jen krátce dotknu ohlasů, které hodnotí celou Jiráskovu literární činnost.

Největší část práce zaujímá třetí kapitola, která je věnována vlastnímu rozboru jednotlivých vybraných děl. K tomuto rozboru jsou postupně vybrána ta díla, ve kterých lze zřetelně nalézt takové charakteristické znaky a motivy, které by co možná

nejlépe vypovídali o povaze těchto děl i Jiráskově umělecké proměně v nich. Nejprve jsem zde tedy zahrnula analýzu povídky *Viktora* představující Jiráskův první pokus o historickou povídku, dále následuje rozbor dvou novel z *Maloměstských historií* a poslední analyzovanou povídku představuje *Zemanka*. Při analýze jmenovaných děl vycházím především z vlastní interpretace.

V závěru práce se zaměřím na celkovou rekapitulaci Jiráskovy drobné prózy a na shrnutí nejpodstatnějších znaků, které jsou v rozebraných dílech obsažené a které jsou, pro určení charakteru tohoto materiálu i Jiráskova uměleckého vývoje v něm, zásadní.

2 Bibliografie Jiráskovy drobné prózy

Jak je již v úvodu této práce řečeno, v Jiráskově bohaté prozaické tvorbě lze nalézt, vedle jeho velkých historických děl mapujících české dějiny, i spoustu historických povídek menších. Tato jeho drobná tvorba, zahrnující nemalý počet titulů, se svou uměleckou hodnotou může směle řadit k Jiráskovým vrcholným prozaickým dílům. Na několika následujících řádcích se proto budeme věnovat soupisu těchto jeho drobných děl. Jelikož ale nikde není přesně dohledatelné podle čeho se při sestavování seznamu jeho drobné prózy řídit, budeme proto nejvíce vycházet z mechanického dělení, které nám nabízí publikace *Lexikon české literatury*¹. Zde budeme vybírat ta díla, která jsou označená jako próza/prózy. Při sestavování tohoto seznamu nám bude dále nápomocná Jiráskova monografie,² publikace *Soupis díla Aloise Jiráska a literatury o něm*³ a *Bibliografie Jiráskova díla*.⁴

2.1 První knižní vydání vyjma výborů a sebraných spisů

1. *V sousedství*. Obrázek z hor. Praha: Jan Otto, 1874. 99 s.
2. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874. 148 s.
3. *Skaláci*. Obraz historický z druhé polovice 18. století. Praha: Jan Otto, 1875. 409 s.
4. *Povídky z hor*. Praha: Th. Mourek, 1878. 175 s.
5. *Z bouřlivých dob 1*. Historické obrázky. Praha: Jan Otto, 1879. 366 s.
6. *Z bouřlivých dob 2*. Historické obrázky. Praha: Jan Otto, 1882. 274 s.
7. *Dvě povídky*. Praha: Jan Otto, 1882. 210 s.
8. *Obětovaný*. Historický obraz. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1883. 312 s.
9. *Povídky 1*. Praha: Fr. Šimáček, 1885. 176 s.
10. *Povídky a novely 1*. Praha: Jan Otto, 1885. 157 s.
11. *Johanka. – Z malých cest*. Dvě novelky. Praha: Vladimír Čech, 1886. 105 s.

¹ FORST, Vladimír. *Lexikon české literatury*. Osobnosti, díla, ilustrace. 2, H-L; Dodatky k LČL 1, A-G. Svazek I, H-J. Praha: Academia, 1993, s. 545 – 546.

² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti. Praha: Melantrich, 1987, s. 537 – 559.

³ KUNC, Jaroslav. *Soupis díla Aloise Jiráska a literatury o něm*. Praha: Národní knihovna, 1952, s. 3 – 27.

⁴ PÁTA, František. *Bibliografie Jiráskova díla*. In: HÝSEK, Miloslav a Karel BOROMEJSKÝ MÁDL. *Alois Jirásek*. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Praha: Jan Otto, 1921.

12. *Pandurek*. Povídka. Praha: Fr. Šimáček, 1886. 144 s.
13. *Povídky z hor*. Praha: Jan Otto, rozmnož. vyd. 1886. 247 s.
14. *Povídky a novely 2*. Praha: Jan Otto, 1887. 134 s.
15. *Maryla*. Starodávná selanka. Praha: Fr. Šimáček, 1887. 234 s.
16. *Zemanka*. Praha: Fr. Šimáček, 1887. 134 s.
17. *Nevolnice*. Praha: Fr. Šimáček, 1888. 155 s.
18. *Na ostrově*. Praha: Fr. Šimáček, 1888. 183 s.
19. *Starosvětské obrázky*. Praha: Fr. Šimáček, 1888. 47 s.
20. *Povídky a novely 3*. Praha: Jan Otto, 1889. 215 s.
21. *Povídky 2*. Praha: Fr. Šimáček, 1889. 191 s.
22. *Z Čech až na konec světa*. Dle pamětí o staročeském cestování. Praha: Fr. Šimáček, 1890. 110 s.
23. *Staré pověsti české*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1894. 366 s.
24. *Filosofská historie*. Praha: Jan Otto, 1898. 155 s.
25. *Ze zašlých dob*. Povídky a vzpomínky. Praha: Jan Otto, 1902. 194 s.
26. *Z dávna i nedávna*. Praha: Fr. Topič, 1913. 79 s.
27. *Balada z rokoka*. Praha: Jan Otto, 1926. 46 s.
28. *Zahořanský hon*. Praha: Jan Otto, 1929. 185 s.
29. *Na chlumku*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1950. 50 s.
30. *Do Němec*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951. 87 s.
31. *Obnovit paměť minulých dnů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954. 322 s.

2.2 První knižní vydání sebraných spisů

1. *Maloměstské historie*. 1890. 328 s.
2. *Za bouře a klidu*. Dva historické obrazy. 1890. 375 s.
3. *Skaláci*. Historický obraz z druhé polovice 18. století. 1890. 284 s.
4. *Drobné povídky a obrázky*. 1891. 308 s.
5. *Z různých dob 1*. Povídky a obrázky. 1892. 319 s.
6. *Z různých dob 2*. Povídky a obrázky. 1892. 360 s.
7. *Z různých dob 3*. Povídky a obrázky. 1892. 302 s.
8. *Na ostrově. – Druhý květ*. Dvě povídky z nynějšího života. 1892. 326 s.
9. *Zahořanský hon a jiné*. 1894. 244 s.

10. *Rozmanitá próza 1. Skizzy a studie.* 1896. 253 s.
11. *Domů a jiné obrázky.* 1897. 311 s.
12. *Rozmanitá próza 2. Obrázky a studie.* 1905. 228 s.
13. *Rozmanitá próza 3. Obrázky a studie.* 1913. 283 s.
14. *Písničky a jiná próza.* Obrázky a studie. 1916. 344 s.
15. *Směsa.* Beletrie i paměti. 1922. 339 s.
16. *V sousedství a jiné obrázky z hor.* 1941. 244 s.
17. *Andělé boží a jiné obrázky.* 1943. 150 s.

2.3 První knižní vydání výborů

1. *Bitva u Kresčaku a jiné povídky.* Praha: Fr. Topič, 1925. 97 s.
2. *Kozák a Turek a jiné povídky.* Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952. 88 s.
3. *Vojenské povídky.* Praha: Československý spisovatel, 1952. 255 s.
4. *Vojenské povídky.* Praha: Naše vojsko, 1955. 578 s.

3 Recepce Jiráskovy drobné prózy

Jirásek vstupuje do české literatury v 60. letech 19. století. Tehdy se dostává do čtenářského podvědomí nejen svými básněmi, ale především svými prvními povídkami, které již naznačují, že česká literatura získává v Jiráskovi významného spisovatele. Literární kritika jej v těchto letech vítá kladně, podobně je tomu i v následujících 70. a 80. letech. V 90. letech se naopak literární kritika směrem k Jiráskovu dílu počíná výrazněji vyhrcovat. Pramení to zejména z krize, která již na počátku 70. let zasáhla českou společnost.

Působivého komplexního zhodnocení celé Jiráskovy umělecké tvorby se ujímá, mimo jiných, Alois Tuček, který uvádí: *„Citová měkkost, snadno přístupná sensibilita tvoří psychické dno, ... zajímavého uměleckého naturelu Aloise Jiráska ... Hluboko v tomto citovém nánosu, ... tkví kořeny emoce, která ... vtiskla jeho dílu velebnou pečeť: horoucí cit patriotický ... Třpytné úlomky patriotického žáru, skryté v nezměrném počtu v románech, novelách i nejdrobnějších piecách autorových, ...“*⁵ Za zmínku jistě stojí také slova literárního historika a politika Zdeňka Nejedlého, který je obecně považován za klíčového vykladače Jiráskova odkazu. Nejedlý Jiráska označuje, i přes jeho počáteční romantickou tvorbu, za zcela realistického spisovatele: *„Jirásek je jím každým dechem, každým slovem, ... I jeho minulost je živá skutečnost. To můžeme vyčíst z Jiráskova líčení kraje, kde se jeho děj odehrává: přímo se tam ocitáme, vidíme ten kraj, i když jsme tam třeba nikdy ani nebyli.“*⁶

Jiráskova počáteční drobnější prozaická díla, která vytvořil převážně v první polovině sedmdesátých let, jsou nejvíce inspirována životem obyvatel Hronovska. V těchto dílech se pokouší o vytvoření svérázných až přímo neobyčejných typů venkovanů, které umísťuje do jednoduchého příběhu a tím modeluje *„osobitý žánr drobné povídky, ... vychází z dosavadní domácí tradice venkovské prózy, ..., avšak zároveň ji přetváří ... Soustřeďuje se na vykreslení typu, přičemž konflikty objevuje již v samotných charakterech zobrazovaných jedinců.“*⁷ Ve svých drobných prozaických pracích se Jirásek též věnuje tradici revolučního selství, která zdůrazňuje sociální stránku života na venkově. Postupně se v těchto prózách odhaluje i jeho zájem o

⁵ TUČEK, Alois. *Alois Jirásek: kapitoly literárně kritické*. Praha: Hejda a Tuček, 1901, s. 29 – 30.

⁶ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Tyl, Hálek, Jirásek*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 91.

⁷ PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 433.

historické vyobrazení popisovaných událostí, který můžeme plně shlédnout již v jeho rané historické povídce *Viktora* (1874). Celá řada drobných próz poté vzniká zejména v průběhu osmdesátých let, která zároveň zahajují spisovatelův plynulý přechod k tvorbě rozsáhlých cyklických prací.

3.1 Viktora

Recenzí k této povídce není mnoho. Za stěžejní proto můžeme považovat recenzi literární historičky Jaroslavy Janáčkové, autorky Jiráskovy monografie, ve které se snaží o vyvážený výklad jeho života a díla. Janáčková se ve svém výkladu, který se pokouší postihnout hloubku povídky, zabývá nejprve hlavní postavou Viktorou, když na její adresu uvádí: *„Titulní hrdinka, dcera evangelického kněze, je bytost typicky trpná. Představuje světlou krásu a dobro, je útočištěm pro bojovníky a lákadlem pro slouhy. Celá její aktivita tkví v citech a v oddanosti.“*⁸ Bez povšimnutí nenechává ani Viktořiny zásadní činy, když poznamenává: *„Dvakrát se vzchopí k vlastnímu jednání, poprvé objeví na bělohorském bojišti drahého Světelského, sotva unikl smrti, posléze zabije Lahůnka, který přišel rozvrátit útočiště jejích souvěrců a lidí nejbližších v horské samotě. V té jediné srážce je Viktora mstitelkou i obětí.“*⁹ Podobně vzrušené pasáže v tomto příběhu jsou podle Janáčkové pojednány tak, aby u čtenáře vyvolaly zejména tklivé dojetí. Zaujala ji také emoční stránka příběhu, ke které se rovněž několika slovy vyjadřuje, neboť *„ve smyslu dobové konvence pojal Jirásek tragický zvrát v českých dějinách jako elegický žalozpěv, hrdinové Viktory často slzí, ... Titulní postava ... svou citovou reakcí jako by měla dirigovat nebo usměrňovat vnímání textu.“*¹⁰ Vedle historických událostí, které se v příběhu objevují a o kterých se Janáčková zmiňuje jen okrajově, se její pozornost zaměřuje také na prostředí děje. S jistotou říká: *„Dějiště dějinná, spojená s Prahou, jsou pojata pateticky. Viktora začíná jako básnická próza ... a Jirásek se v ní občas ke slavnostní skladbě vět a motivů vrací. Dějiště venkovská, ... mají básnické prvky v evokaci krajiny. Jinak tato část Viktory připomíná venkovskou povídku a převládá tu věcné referování.“*¹¹ Celkový dojem z této povídky Janáčková nakonec shrnula do ucelené svérázné výpovědi: *„Postavy jsou černobílé, titulní hrdinka,*

⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*. Praha: Melantrich, 1987, s. 68.

⁹ Tamtéž, s. 68.

¹⁰ Tamtéž, s. 69.

¹¹ Tamtéž, s. 69.

připodobňovaná opakovaně k andělu, se posléze stává andělem žalu. Doba „utrpení“ se předvádí prostřednictvím osob, které trpí, ... povídka má spád ... Nikde jinde nesplatil Jirásek tak velký dluh tklivé plačtivosti, uplatňované v beletristickém ohlédnutí k Bílé hoře a v četbě pro ženy, jako ve Viktorě.“¹²

Stručná recenze Jana Friče poukazuje v povídce zvláště na prvky vycházející z romantické tradice: *„Jirásek vyšel sice také svou Viktorou (1874), ... z českého romantismu, ... – ... to utrpení poddanského lidu selského a rozmařilého života šlechty, – avšak záhy si razil samostatně cestu přísného realismu, jež buduje na ... vědeckém základě historickém, ...“¹³*

Jan Voborník si již na základě rozboru této povídky povšiml autorova budoucího uměleckého směřování ke zpracování historické látky, když s určitostí prohlašuje: *„... pozdější Jirásek se tu přece ohlásil: v pozadí veliký děj historický, v popředí genrové figury, z části jmen historických, z části zcela soukromé. Milenci, kteří musí prchnouti, a prchnou do hor Krkonošských, stálého útočiště u Jiráska.“¹⁴*

Své osobní radostné vzpomínky na četbu *Viktory* připojil Václav Novotný, který tuto Jiráskovu povídku velmi oceňuje, když tvrdí: *„Jeho Viktora je moje první láska ... dojem první četby zůstal mi v mysli vždy svěží, a třeba detail během let z paměti se vytratil, celek mi zůstal podnes.“¹⁵* Současně k Jiráskovi dodává: *„Ve Viktorě není arci ještě ... vyspělý umělec-realista, přece však i z prvních pokusů mladistvého romantika ozývá se vědomí odpovědnosti historické i umělecké.“¹⁶*

3.2 U rytířů

Z několika málo recenzí, které se věnují této novele, uvedme na prvním místě tu, která dílo oceňuje snad nejvíce. Jejím autorem je Servác Heller, ve své době redaktor časopisu *Květy*, které vedl společně se spisovatelem Svatoplukem Čechem. Oba si velmi vážili Jiráskových příspěvků, což je patrné z Hellerových blažených vzpomínek: *„Bylo přední naší snahou, abychom Jiráskovým jménem a perem dodali*

¹² Tamtéž, s. 69.

¹³ FRIČ, Jan. *Život a dílo Aloisa Jiráska*. K sedmdesátému výročí narozenin. Praha: Gustav Voleský, 1921, s. 68.

¹⁴ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek*. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha: Jan Otto, 1901, s. 30.

¹⁵ NOVOTNÝ, Václav. Bílá hora a doba pobělohorská v díle Jiráskově. In: HÝSEK, Miloslav a Karel BOROMEJSKÝ MÁDL. *Alois Jirásek*. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Praha: Jan Otto, 1921, s. 134.

¹⁶ Tamtéž, s. 137.

svému časopisu žádoucího lesku, což se nám také brzo podařilo. Vzpomínám s rozkoší chvíle, kdy mi roku 1880 pošta přinesla z Litomyšle balík s rukopisem Al. Jiráska. Byla to ona povídka *U rytířů*. Dal jsem se ihned do čtení, a upoután lahodou mluvy i obsahem povídky, nepovstal jsem od ní, až jsem ji celou přečetl.¹⁷ A v zápětí dodává: „Ale pak bych radostí vyskočil do stropu – cos takového jsme pro *Květy* dosud nedostali! To bude pochoutka pro naše čtenáře, zvolal jsem hlasitě.“¹⁸

Za zmínku jistě stojí i pochvalná řeč Jana Nerudy, kterou pronesl k Hellerovi poté, co byla tato novela v *Květech* poprvé otištěna: „*U rytířů je kousek kabinetní. Gratuluji Ti!*“¹⁹

Za jednoho z původců uceleného hodnocení této novely lze poté pokládat Zdeňka Pešata, který uvádí, že novela *U rytířů* je „věrnou v zachycení litomyšlského prostředí, méně však již v ději, v zápase, který rozvíjejí obětaví přátelé vdovy Zárubové, aby zachránili její dům před pletichami věřitelů, a zvláště pak v obrazech tajné lásky vnučky Ireny k hraběti Jiřímu i s obvyklým symbolickým závěrem...“²⁰

Obdobně se k novele vyjadřuje i Jan Voborník, kterého zde mocně zaujal obraz maloměstského života: „*U rytířů je kus rodinné kroniky sdružený s příběhy lokálními v obraz ukazující, jací to u nás žili zajímaví lidé v prostotě maloměstského světa do roku 1848. Obraz pohnutý, tklivý, elegický. Tu sami dobráci šlechtní, drobných sil, utiskovaní, a tu jich nepřátelé, zlí, bezcitní bohatci, ... A dobrota zvítězí a na konec všechno dobře dopadne.*“²¹

3.3 Filosofská historie

Mnohem více recenzí, než u předešlých Jiráskových děl, se objevuje až v souvislosti s publikováním novely *Filosofská historie*. To je dáno především malebně zpracovanou látkou a poutavým vyobrazením Litomyšlského prostředí. Ve svém rozboru si toho všímá zvláště Zdeněk Nejedlý, který v doslovu k této novele říká, že je v ní popisována „*radostná, přímo jásavá a přitom i rozkošná historie mladých lidiček a jejich světa na opačném konci Čech, v Litomyšli, ... Vypučela také na poli čerpajícím*

¹⁷ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Z české literatury a kultury (1860 – 1960)*. Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 460.

¹⁸ PEŠAT, Zdeněk. *Boj o Aloise Jiráska v zrcadle kritiky*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 12.

¹⁹ Tamtéž, s. 12.

²⁰ PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 436.

²¹ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla*. Praha: Jan Otto, 1901, s. 36.

svou životnost hned z několika a vesměs radostných podnětů a pramenů ... Především to byla litomyšlská povídka ... nijak nepřebíraná té lahody, již toto město na Jirásku zapůsobilo, ...²² Dále se soustředí na Jiráskovu inspiraci k sepsání dané novely. Tou mu byla právě Litomyšl, ve které shledal spoustu znaků vztahujících se k někdejší slávě místních filosofů a která ho lákala i těmi nejmenšími zvláštnostmi svého života. Z tohoto podnětu vychází Nejedlého nadšená až téměř oslavná úvaha, když prohlašuje: „*Báseň je to, i když plná reality, jásavá píseň mládí, fyzického i duševního, společenského a nakonec i politického, když se tu ozve i radostný zpěv předjaří r. 1848 – politického probuzení národa a s ním i litomyšlských filosofů.*“²³ Osobitě Nejedlý interpretuje hlavní postavy příběhu. Poukazuje zejména na charakter slečny Elis, „*v níž věrně zachycen litomyšlský typ staré panny, živící se přijímáním studentů na byt, také ale poctivě se o ně starající a žijící s nimi všechny jejich trudy i zase radosti.*“²⁴ Stejně osobitě se vyslovuje i k rozdílným povahám hlavních studentských hrdinů: „*Vavřena nejvážnější, ... Frybort nejbezstarostnější, chudák Špína nejsmutnější, i konečně „dřič“ Zelenka nejprotivnější, právě že úplně mimo rámeček této živé, družné, mladé obce.*“²⁵ Na adresu jedinečné postavy úředníka Roubínka poté rozhodně uvádí: „*To je jeden z nejskvostnějších výtvorů nejen Jiráskova, ale vůbec českého humoru, ...*“²⁶ V závěru svého doslovu Nejedlý vyzdvihuje historický význam novely, když připomíná, že „*vytvoření studentské legie je tu podáno sice v ... studentsky radostném tónu, a tvoří tak nemálo originální příspěvek k historii r. 1848.*“²⁷

Značnou pozornost této novele věnuje ve své monografii o Jiráskovi také Jaroslava Janáčková. Její interpretace se zaměřuje, obdobně jako u Nejedlého, na historický aspekt novely, na její hlavní hrdiny i litomyšlské prostředí, odkud spisovatel čerpal inspiraci a předlohu pro svůj příběh. Právě Litomyšli podle ní Jirásek skládá hold, neboť se „*prezentuje coby význačné středisko, kde se setkávají a sblížují Češi s Moravany, mladí lidé z města a z hor.*“²⁸ Také si všímá skutečnosti, že první publikování novely se v některých momentech odlišuje od jejích pozdějších nových vydání. Především zmiňuje, že původně novela „*měla obšírnější komentáře*

²² JIRÁSEK, Alois. *Filosofská historie*. Praha: Albatros, 1972, s. 137.

²³ Tamtéž, s. 140.

²⁴ Tamtéž, s. 140 – 141.

²⁵ Tamtéž, s. 141.

²⁶ Tamtéž, s. 142.

²⁷ Tamtéž, s. 143.

²⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti. Praha: Melantrich, 1987, s. 111 – 112.

*k historickým událostem ... a se sentimentálním přízvukem rozváděla citová a milostná hnutí. Vypravěč si v té první Filosofské historii vedl vmlouvavěji vůči adresátovi, rozehrával domněnky kolem jednání postav, ...*²⁹

Na zajímavé prvky v novele upozornil Jan Frič. Ve svém výkladu se zabývá Jiráskovým vztahem k zobrazování lásky a erotična v jeho dílech. Z tohoto pohledu se tak zaměřuje na význam lásky i v jeho *Filosofské historii*. Frič píše: „*Láska u Jiráska nemá bouřlivých scén vášně, divokého šílenství krve, je prostá, tichá, projevující se pohledy, stisknutím ruky, napověděným slůvkem, cudným polibkem. Je však plna hluboké oddanosti ..., jež vytrvá věrně po celý život v klidném, spokojeném, šťastném manželství, ...* Vzpomeňme jen ... *tiché, elegické resignace slečny Elis ve Filosofské historii, ...*“³⁰ Druhým prvkem, který Frič v novele vyzdvihl, je ztvárnění humoru. Jiráskův humor, velmi působivý, samorostný, nesoucí znaky národního cítění ocenil nejen zde: „*V litomyšlských Maloměstských historiích shledáváme se s nejednou zajímavou postavičkou z Jiráskovy galerie, ať již to byl ze skutečnosti vzatý „jerumine“ Potůček (U rytířů), či samou ouřední vážností strnulý aktuár Roubínek (Filosofská historie) ... – Všecko to jaré, svěží ovzduší Filosofské historie s veselým Hanákem Frybortem, s typem maloměstského „křenu“ Rollerky..., se skvostnou scénou aktuára Roubínka, klímajícího nad „neznažským“ Máchovým „Májem“ – patří k nejkrásnějším květům českého humoru.*“³¹

Většina recenzentů se poté soustředí na globální posouzení novely. Ve svých výkladech se shodují na tom, že *Filosofská historie* patří k nejslavnějším dílům Jiráskovy tvorby. Výmluvně to uvádí například Zdeněk Pešat: „*Filosofskou historií tak Jirásek vytvořil jedno ze svých nejznámějších a nejoblíbenějších děl, v němž ... rozšířil svůj tematický okruh, dospívaje zároveň k umění hutné charakterizační zkratky. Současně menší forma novely pomohla mu najít klíč k historickému románu, ...*“³² Přesvědčivě se přidává i Jan Voborník, který říká, že Jirásek „*překvapil přece neobyčejně všechn český svět dílem, jež jest vzkříšení věcí v paměti národa jen mlhavě tušených, ..., zdánlivě*

²⁹ Tamtéž, s. 113.

³⁰ FRIČ, Jan. *Život a dílo Aloisa Jiráska*. K sedmdesátému výročí narozenin. Praha: Gustav Voleský, 1921, s. 83.

³¹ Tamtéž, s. 88 – 89.

³² PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 437.

malých, ..., a to vzkříšení pravé, že oddychují individuálním životem teplým, organickým, samostatným a tak bohatým ...³³

3.4 Zemanka

K této povídce je dostupných jen několik málo recenzovaných výpovědí, ty ovšem dostatečně postihují její jádro. Uvedme proto nejprve recenzi Rudolfa Urbánka, který se zaměřuje na námět této povídky: „*Historickým námětem zde je zpráva „Starých letopisů českých“ o ožvlém adamitství, jak r. 1455 naháči tu a tam v lukách a v žitech běhali a ženy strašili.*“³⁴ A doplňuje, že „*charakteristický dobový příměšek tvoří exotický motiv potulných cikánů, ...*“³⁵ Na základě vztahu Zemanky k další Jiráskově povídce *Maryla* dále píše: „*Jasná pohoda z Maryly je v Zemance zaměněna dusným soumrakem, jenž má zevní obdobu v dlouhém, mučivém suchu. Je to neveselé přítmé manželství paní Elšky s drsným Odrodou za nedostatku životního obsahu, jenž by vyplnil duši ... A v tomto přítmí padne náhle světlo, ..., příchodem druha z dětství Laurina, ...*“³⁶ Detailněji se zabývá charakterem hlavní ženské postavy, Elšky. Podle něj se zde objevuje konflikt, který je násilně vyřešen. Jedná se o skutečnost, kdy je Elška vdanou ženou, uznávající mravnost svého manžela a zároveň je oddělena od muže, k němuž přes všechny rozdíly náboženského přesvědčení cítí lásku. Hýsek následně rozvádí svou úvahu: „*Thema toto, skutečně hodné umění v pravdě historického, žádá si ovšem jemné analýsy duševní, jež by vystihla ono temné bloudění trpící duše, jež světlo vidí a přece se nemůže odhodlati, aby k němu a za ním pevně šla, ...*“³⁷

Svou stručnou recenzi k povídce připojil i Zdeněk Pešat, který se zabývá pouze jejím významem, když píše, že se zde „*autorovy sympatie přesouvají ze zemanství na nositele táborových tradic. Význam Zemanky tak spíše než ve vlastní dějové osnově spočívá v tomto změněném pojetí zemanství a celé doby Jiřího z Poděbrad, ...*“³⁸

³³ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla*. Praha: Jan Otto, 1901, s. 43.

³⁴ URBÁNEK, Rudolf. Jirásek a doba poděbradská. In: HÝSEK, Miloslav a Karel BOROMEJSKÝ MÁDL. *Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Praha: Jan Otto, 1921, s. 63.

³⁵ Tamtéž, s. 63 – 64.

³⁶ Tamtéž, s. 64.

³⁷ Tamtéž, s. 65.

³⁸ PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 445 – 446.

4 Rozbory děl

4.1 Viktora

V samém úvodu této povídky, vydané roku 1874, se setkáváme s krátkým biblickým citátem³⁹ nazvaným Pláč Jeremiášův, který se nás snaží zasvětit do celkového dění a atmosféry díla. Předznamenává, že se na následujících řádcích budeme pohybovat v dobách utrpení českého národa, konkrétně v listopadových dnech v době bitvy na Bílé hoře. Jedná se tedy o povídku inspirovanou významnou historií a zlomovým obdobím českého národa. Doba bělohorské historie, ve které se děj odehrává, zde má primárně za cíl vytvořit napínavě vzrušenou atmosféru, která plně dotváří příběh a přidává tak na jeho tklivém vyznění.

To, že se pohybujeme v období bělohorské bitvy, nám hned na dalších řádcích ukazuje autorský vypravěč v postavě mladého zachmuřeného muže stojícího uprostřed noci na stupních dominikánského kostela v Praze, jehož temné myšlenky ulpívají nad blížícím se neštěstím a podivnými zvěstmi, které se šířily krajem: *„Čechům nastával bolestný – věčně památný den. Temné pověsti kolovaly Prahou, nikdo neznal jejich počátek. Bylo vidět znamení na nebi i na zemi ... Vlast byla v nebezpečí, a on tušil velkou pohromu.“*⁴⁰ Onen mladý statný muž černých vlasů, jménem Pavel Světelský, vykročil najednou směrem do jezuitské ulice, kde se u mostu oddával svým chmurným myšlenkám. Umístění postavy do tajemné noční atmosféry kostela najdeme i v Máchově básni *Hrobka králů a knížat českých*⁴¹ (1831). Následující děj a jeho události nám přináší celou řadu typicky romantických prvků. Viditelné je to zejména při úvodním líčení přírodní scenérie všude kolem, která na nás romantickým vykreslením přímo dýchá: *„Mrazivý vítr hučel od Vyšehradu, temná mračna valila se přes hrad královský. Hladina Vltavy zanikla ve tmách, temný jen hukot vln zazníval jako vzdechy odsouzců z hlubin. Výše na břehu kmitalo světlo, jehož zář potápěla se hluboko v tmavé vlny jako ohnivý meč. Města pražská byla tichá – jako vymřelá. Černé věže a*

³⁹ Pláč Jeremiášův. In: *Bible Svatá* [online]. [cit. 2013-11-12].

⁴⁰ JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 2.

⁴¹ „Tichá noc krajinu kryje, /dvanáctá hodina bije, /tíše mlčí starý chrám. /Hrůzně z věže sejček skučí, /Mezi hroby vichr fučí: /Já pak v chrámě stojím sám. (...)“ (MÁCHA, Karel Hynek. *Máj, básně, dramatické zlomky, dopisy*. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 192.).

domy trčely k nočnímu nebi, nikde záře, nikde světla.⁴² Právě pomocí přírody a jejího způsobu vyobrazení lze velmi dobře rozpoznat autorovo zaujetí v romantické tvorbě.

Romantickým způsobem je zobrazena také hlavní postava – Viktora. Tato krásná a něžná mladá dívka, zbožná dcera faráře, štíhlé postavy, světlých vlasů a hlubokých modrých očí se zde poprvé objevuje v posmutnělém truchlení v důsledku nastalé situace na Bílé hoře. Obraz smutnící postavy můžeme spatřit též v Máchově básni *Páže*⁴³ (1833). Viktora spolu s věrným sluhou jejich domu, Vavřincem, rozmlouvá o žalostném stavu českého královského vojska. V tu samou noc se u své nevěsty Viktorie objevuje Světelský. Z dosavadního děje vyplývá další zcela romantický rys, kterým je hluboká láska mezi Viktorou a Světelským. Ta se také mnohem výrazněji projevuje ve chvíli, kdy Světelský své milé oznamuje, že se hodlá přidat ke královskému vojsku, neboť je potřeba, aby každý vši silou bojoval za svou rodnou vlast. Viktora se o něj strachuje a žalostně ho prosí, aby se na vojnu nedával. Světelský je však pevně rozhodnut pro onu „svatou věc“, a proto nastává romantická chvíle loučení. „*A umkli oba. – V teskné loučení chvíli plno jest srdce, člověku tísni prsa tíže, chce se jí zbavit slovem, však hrdlo jako staženo – a tu jen slzy, polibek hovoří.*“⁴⁴ Rozloučení milenců je podobné jako v Máchově *Marince*⁴⁵ (1834).

V příběhu se postupně přesouváme na bojiště, které se rozkládá v úžině pod Bílou Horou. Zde se najednou rozzuřil veliký boj o oblast, kde se nachází průchod do královského tábora. Mezi sebou bojuje královské vojsko, tvořené Čechy a Moravany, s císařským. Ačkoliv se jedná o nelítostný boj dvou nepřátel, můžeme v něm spatřit další podstatný romantický pohled ze strany Moravanů, kteří se vydali na pomoc svému vojsku. „*Učinili tak bez rozkazu, mužnost, šlechtnost i láska jim velely.*“⁴⁶ Na tomto místě tak cítíme zřetelný vlastenecký akcent, neboť láska k vlasti, víra v ní a potřeba za ni bojovat patří také mezi romantické rysy. Vztah k vlasti můžeme vidět rovněž i v Máchově tvorbě. Jeho vlastenectví je nejvíce patrné v některých jeho

⁴² JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 5. Zdůraznění romantických prvků v textu je znázorněno tučným písmem.

⁴³ „*Slyš, páže můj! – proč smuten stojíš?! / Můj páže! – slyš! – sem blíže pojd’! (...)/ Můj páže! – slyš! – darmo volání, – / on neslyší. – Slyš!! – znamená / co smutek tvůj, co tvoje lkání?! – (...)*“ (MÁCHA, Karel Hynek. *Máj, básně, dramatické zlomky, dopisy*. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 307.).

⁴⁴ JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 18.

⁴⁵ „*Marinko, buď sbohem!,“ pravím, namáhaje se pokojně vyhlížeti. „Sbohem!,“ odpoví ona, a jaksi slavně stojí přede mnou v celé kráse své, já se shybnu k ruce její, než ona sehne se na prsa má, a první i poslední políbení hořelo na rtech mých.*“ (MÁCHA, Karel Hynek. *Máj – Marinka*. Praha: Státní nakladatelství, 1935, s. 42-43.).

⁴⁶ JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 29.

prvotínách, jako jsou básně *Svatý Vojtěch* (1831) či *Svatý Ivan* (1831), kde „... *poetisuje jeho obraznost dějinné motivy způsobem co nejlíbilivějším ...*“⁴⁷ Mácha ovšem nebyl jediným tvůrcem českého literárního romantična. Za zmínku, mimo jiné, určitě stojí epos *Děvín* (1805) Šebestiána Hněvkovského, ve kterém již autor mluví o romantismu ve vztahu k literárnímu textu, a který lze také „... *považovat za vlastenecky zbarvený poetický výlet do „romantické krajiny“ středověku, ...*“⁴⁸ Určitý „vlastenecký romantismus“ se objevuje i v *Rukopise Královédvorském*, v básni *Záboj a Slavoj*⁴⁹, kde čeští vůdci v době pohanské vysvobodili vlast od cizích vojsk vnucujících lidem křesťanství.

V samotném boji se na společné královské straně setkávají zmíněný Světelský a Vojtěch „Pražák“, syn sluhy Vavřince. Společně tak bok po boku bojují proti sílící přesile císařských vojsk, která stále více a více v radostném pokřiku stíhá královské vojáky. Světelský, zraněn v boji, padá k zemi. Zlost, která zachvátila „Pražáka“ byla okamžitě patrná ve chvíli, kdy „... *oči Pražákovy zajiskřily se jako oči zuřivého tygra, namaháním ohromným ubledlá tvář zarděla se zlostí.*“⁵⁰ Tato pasáž příběhu nám představuje další, pro romantiky příznačný rys, a to inspiraci v exotice, exotických motivech a pojmenováních. Takovéto motivy hledali zejména v tajemných cizích krajinách či v romantických cestách do vzdálených zemí, neboť „*ve snění na cestách a v určité krajině se projevuje nová zkušenost bytí.*“⁵¹ Následně je boj u konce, a to když se vítězné císařské vojsko zmocní Bílé Hory a nad českou zemí se naopak sklání temná mračna. Celé nebe se najednou zatmělo, celý český kraj utichl. „*Byla tmavá, studená noc, osmého dne měsíce listopadu l. P. 1620.*“⁵²

Jedinou útěchou pro smutkem vyčerpanou Viktoru, jež dosud nemá žádné zprávy o svém milém, je modlitba za něj i za milovaný národ. Její myšlenky se neustále obracejí do míst, kde by se její milý mohl nacházet, je mocně zajata strachem a úzkostí, „... *ruce jí sklesly v klín ... neslyšela ani temný, daleký hluk, neviděla přebíhající venku*

⁴⁷ KREJČÍ, František Václav. *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*. Praha: Grosman a Svoboda, 1907, s. 12.

⁴⁸ HRDINA, Martin. Romantismus v české literární historii. In: TUREČEK, D. a kol. *České literární romantično*. Synopticko-pulzační model kulturního jevu. Brno: Host, 2012, s. 46.

⁴⁹ „(...) *Aj, Záboji, ty zpíváš /ze srdce k srdci /píseň z hloubi hoře! /Jako Lumír, který kdysi /slovem a písní /rozněcoval Vyšehrad a všechny kraje, /tak rozněcuješ ty mne a všechny bratry! /Smělého pěvce milují bozi. /Zpívej! Tobě je od nich /rozohněno srdce /proti nepřátelům! (...)*“ (Záboj a Slavoj. In: BEDNÁŘ, Kamil. *Rukopis Královédvorský a Rukopis Zelenohorský*. [online]. [cit. 2013-11-13].).

⁵⁰ JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 34 – 35.

⁵¹ HRBATA, Zdeněk a Martin PROCHÁZKA. *Romantismus a romantismy*. Praha: Karolinum, 2005, s. 76.

⁵² JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 36.

*lid.*⁵³ Romantické rysy, které se na tomto místě hojně objevují, lze spatřit už v samotném příběhu mladé lásky. Jde o lásku, která v důsledku nepříznivé společenské situace strádá a trpí pod tíhou tragických událostí. Lze tedy obecně říci, že zálibu v romantických motivech vykazuje celé dílo, jehož je příběh lásky Viktorý a Světelského ústředním bodem. „*Na rozdíl od Povídek z hor se tu Jirásek pohybuje zcela v oblasti romantické tvorby. Ač její děj je zasazen doprostřed bouřlivých událostí ..., jádro příběhu je ryze komorní.*“⁵⁴

Zvuk trubky ohlašuje, že poražený král prchá spolu s celým dvorem. Následuje jakési romantické vykreslení příchodu vítězného nepřátelského vojska do Prahy: „*Ulicemi pražskými zazvučely divoké jásavé fanfáry, bubny vířily a vůkol rozléhal se pokřik vojska nepřátelského, jež vtáhlo do města.*“⁵⁵ Císařské tlupy vojáků v čele s jejich důstojníky využívají vítězné euforie a surovým neočekávaným způsobem drancují a přepadávají domy obývané Pražany. Takto i jedna císařská četa vtrhne do domu, kde přebývá farář se svou dcerou Viktorou. Dochází k potyčce, když se jeden z vojáků chce zmocnit Viktorý, jejíž krásou je omámen. Náhle se jí na pomoc objevuje další romantická postava, tentokrát v podobě tajemného zachránce, jímž je císařský rotmistr Lahůnek (pravým jménem Mikuláš Sendražský). Tajemný romantický dojem je tu zdůrazněn autorovým popisem zachránce zvenjšku: „*Byl oděn krátkým kabátcem jasně barvy ... Bílý široký límec, krajkami lemovaný, rozkládal se mu po ramenou ... visel mu k levému boku růžový bandalér, v němž se mu houpal dlouhý, úzký meč s krásnou rukojetí.*“⁵⁶ Samotná postava Lahůnka se zdá být romantickou i v jiném smyslu a to ve vztahu k jeho charakteru, neboť jde o vášnivého „hejřila“, který často vede bohémský život v krčmách „zlé pověsti“. Ono nespoutané bohémství nebo také určitá výstřednost v citech i chování jsou typickým znakem romantického hrdiny. Navíc je také Lahůnek do Viktorý tajně zamilovaný a to už od doby, kdy se přátelil se Světelským, který je spolu seznámil a který mu posléze přísahal pomstu, neboť si na jeho nevěstu myslel. V té době ještě nikdo netušil, že se stane zrádcem královského vojska a tudíž i celé vlasti.

Po osudné bitvě se Viktora vydává spolu s otcem a Vavřincem na bojiště v domnění, že zde naleznou nějaké zprávy o Světelském a Vojtěchovi či v nejhorsích

⁵³ Tamtéž, s. 42.

⁵⁴ PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 434.

⁵⁵ JIRÁSEK, Alois. *Viktora.* Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 46.

⁵⁶ Tamtéž, s. 56.

představách jejich mrtvá těla. Jejich cesta krajinou je vykreslena pochmurně, avšak romanticky: „*Drobný sníh ještě **poletoval z šedých oblaků**. Krajina kol byla **pustá a smutná**. Na holých haluzích stromů nebylo vidět **ptáka**, vše bylo jako po vymření.*“⁵⁷ V tu chvíli se jim na pohled naskytla tragická skutečnost, když všude kolem sebe spatřují mrtvá těla, oběti hrůzné války. Mocný obraz této války tak děsivě vystupuje do popředí. „*Člověk tu vidí ubité lidi, krvavé oběti hnusného egoismu, pláče i zoufá nad člověčenstvím. Kamkoli oko pozřelo, všude záhuba. Zpřevracené vozy, roztroušené helmy a zbraň, kol temné naběhlé mrchy koňstva, jichž stuhlé nohy do výše trčí.*“⁵⁸ Negativní popis humanitních ideálů je zde dán obrovskou ztrátou lidských životů, způsobenou krutou válkou.⁵⁹

Osamělí poutníci se náhle shledají s přeživším Vojtěchem, který je vede k raněnému Světelskému do opuštěného domku. Zde dojde k dojemně romantickému shledání dvou milenců: „*Co jsem se pro tebe naplakala, natesknila ... A hladila ho po čele, shrnujíc mu do zadu temné jeho vlasy. On tiskl její ruku.*“⁶⁰ Romantický výjev je navíc podpořen místem samotného shledání. Tím je obyčejný opuštěný domek sídlící pod letohradem, jehož součástí je jakési sklepení, ve kterém odpočívá raněný Světelský. Jedinečnost temného sklepení je vyjádřena momentem šťastného shledání hrdinů. „*V šerém tom sklepu, do něž **světlo** malým okénkem padalo, vše **se vyjasnilo**. Byl dříve Pavlovi i Vojtovi **žalářem, doupětem**, v němž se skrývali – a nyní shledali se v něm s těmi, kteří jim byli **nejdražšími**.*“⁶¹ Světelský a Vojtěch se vydají do měšťanského domu na Starém městě, kde se ukryjí před zrádcem Lahůnkem. Ten se zapřísáhl, že Viktoru získá pro sebe. Tajně tedy vstupuje do milostného příběhu Viktory a Světelského.

Nastává kruté období plné pronásledování českého lidu. Císařští vojáci obsazují zemi, libují si v loupežích a nejrůznějších ukrutnostech. Lidé stále častěji hledají útěchu v modlitbách, v rozmýšlení o budoucnosti své i svého národa. Pochmurně, ale romanticky se jeví scéna, kdy farář „*hleděl do budoucnosti, a jen **šero bez paprsku světla** viděl, a v šeru tom **smutné krvavé stíny** ... Slyšelt' výskání a chlubné řeči na*

⁵⁷ Tamtéž, s. 67.

⁵⁸ Tamtéž, s. 68.

⁵⁹ „*Na bojstích s cizím nepřítelem, na popravišti, v zápasech domácích utraceny zástupy nejlepších synů vlasti, a odlidňování toto dovršila politická a náboženská persekuce pobělohorská vyhnanstvím i hromadným vystěhovalectvím.*“ (FOUSTKA, Břetislav. *Slabí v lidské společnosti*. Praha: Jan Laichter, 1904, s. 42.).

⁶⁰ JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 73.

⁶¹ Tamtéž, s. 73.

ulicích a náměstích, slyšel z chrámů hřmící mocné zvuky varhan, viděl oltáře i chrámy ozářené, ku jejich klenbě vznášely se husté kotouče vonného dýmu, ...⁶² Smutné dny stále plynuly, ale postupem času „šedé mraky zmizely, a zas klenula se jasná modrá obloha a vlažný vítr zavál – posel jara ... Zazelenal se luh i les, stromy se obalily květem. Nastali příjemní dnové měsíce května.“⁶³ S příchodem jara se pomalu rozjasňují i trudné myšlenky hrdinů, avšak jejich starost o budoucnost převažuje. Především Viktora je šťastna, že se opět šťastně shledala se svým milým. Její jasnější mysl ještě více podtrhuje obraz probouzející se jarní přírody, neboť „příroda ... zahrnuje lidskou přirozenost, která ... působí ve formě jednoduchých počitků na lidské vědomí, ...“⁶⁴ Důležitost samotné přírody sehrává významnou roli u mnoha romantických tvůrců, snad nejvíce je to v české literatuře patrné u již zmíněného Máchy.⁶⁵

Nová vláda v zemi započala stíhání uprchlíků z vlasti, mezi nimi bylo i Světelského jméno. Poté co již bylo několik mužů odsouzeno a následně popraveno, rozhodl se Světelský opustit svou „skryš“, aby navštívil faru a svou milovanou Viktoru. Na cestu se vydává za tmavé noci, což opět evokuje romantickou atmosféru. Je s Vojtěchem přepaden nenáviděným sokem Lahůnkem a jeho kumpánem, přesto ale k Viktorě přichází. Nastává opět chvíle romanticky smutného loučení milenců, neboť Světelský musí prchnout před svými pronásledovateli daleko do hor. „Viktoře se zdálo, že naposled vidí svého Pavla. Úzkost neobyčejná sevřela jí srdce. Vzlykajíc padla ženichu svému do náručí, jenž k ní se naklonil a ji líbal. Chtěl promluvit slova útěchy – však bolest mu stáhla hrdlo.“⁶⁶

Světelský odchází v doprovodu věrného Vojtěcha, Viktora smutní, oddává se romantickému snění: „Jak často teď stávala u okna, snivě do dálky hledíc. Zalétala tam do hor, kam snad se už Pavel blížil, anebo kde už byl, ...“⁶⁷ Zobrazuje se další stěžejní romantický rys – snění. Tomu se hojně oddával i Mácha⁶⁸ během svých poutí do rozmanitých krajin vlasti. Viktořino snění nás zde zavádí do romantického prostoru

⁶² Tamtéž, s. 79 – 80.

⁶³ Tamtéž, s. 82 – 83.

⁶⁴ HRBATA, Zdeněk a Martin PROCHÁZKA. *Romantismus a romantismy*. Praha: Karolinum, 2005, s. 18.

⁶⁵ „Příroda byla Máchovi cosi jako přítelkyně. Připomínala mu jednotlivými výjevy lidský život a poučovala jej i utěšovala v nesnázích a v nejistotách ... Nic ho nedojímalo tak, jako ... např. sluneční západy a východy, jarní obnova přírody a její podzimní zánik apod.“ (PRAŽÁK, Albert. *Karel Hynek Mácha*. Praha: Státní nakladatelství, 1936, s. 23.)

⁶⁶ JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 91.

⁶⁷ Tamtéž, s. 94.

⁶⁸ „Ticho hvězd, zpěv slavíků, ... to vše připadalo mu vrcholem poesie a nejvznešenějším zážitkem člověka. Nemohl se nad tím vším dosti dosnit a zasnít.“ (PRAŽÁK, Albert. *Karel Hynek Mácha*. Praha: Státní nakladatelství, 1936, s. 23 – 24.)

krkonošských hor, o nichž slýchávala, že „... *nebezpečny jsou, že krajina tam smutna a nebe zasmušilé.*“⁶⁹

Pro pražské faráře se veškeré dění ve městě stává nepřátelským. Jsou novou vládou hromadně a doživotně vypovězeni z Prahy, neboť se jim přičítá příčina za předešlé „rebelie“, které měly svými lživými řeči proti císaři rozpoutat. Jsou vypovězeni z vlasti (domova) do vyhnanství – do ciziny, což je skutečnost, která v sobě skrývá další rys romantismu. V této souvislosti můžeme zmínit určitou paralelu s romantickou postavou Máchova Viléma, který byl také vyhnán z domova, uvrhnut do samoty, a proto se poté připojil k loupežnické skupině.⁷⁰ Viktořinu otci, faráři, zabíhají myšlenky při loučení se s vlastí do královského hradu, do dalšího romantického prostoru: „*Kdy, ach, **zazní radostný zas hlahol na dvorech tvých, kdy, ach, kráčeti bude milý národu král do velebného chrámu, by přísahou stvrdil práva staroslavného království?! – S Bohem, matka velebná, kolébko moje milá, Praho královská! Hospodin smiluj se nad tebou!***“⁷¹ Do centra pozornosti se zcela jasně dostává romantický motiv vlastenectví, který na tomto místě silně vzbuzuje lítostivé pocity, a který přináší dojemný obraz hrdinů loučících se s rodným krajem: „*Starý kněz byl přepadlý, hluboký zármutek jevil se na jeho vráskovitém čele. Opustit vlast a jemu stádo svěřené bylo ranou pro něho největší. Ještě jednou rozhlédla se Viktora po těch milých jizbách, v nichž tolik slastných zažila okamžiků ... Na Prahu ještě jednou se ohlédli – Viktora tiše plačíc, farář maje zraky zaroseny. S Bohem! s Bohem navždy!*“⁷²

Dalšími kroky se v příběhu dostáváme do romantické krajiny krkonošských hor. Krajina a její okolí jsou bohatě líčeny, nejvíce za mrazivého zimního počasí, kdy „*s vrcholů hor snížila se mlha do dolin ... Černými hvozdy do sněhu zapadlými táhl dlouhý teskný povzdech ... Studený vítr vál z hor, šelestě v holích haluzích bučiny, a sfoukl poslední žluté listí, chvějící se upomínkou na zašlé jaro a léto. Letěl dál přes zasněžené údolí, honě před sebou malé kotouče sněhu, rozechvěl holé koruny temných olší, shodil na bílý sníh jich černé šištičky, ...*“⁷³ Je popisována i malebná říčka protékající údolím, hustý černý les a několik horských chaloupek, které dohromady vytvářejí

⁶⁹ JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 95.

⁷⁰ „Z toho dětského ráje vyhnal Viléma vlastní otec, důvod tohoto počínání však není čtenáři zjeven.“ (VAŠÁK, Pavel. *Prostor Máchova díla*. Soubor máchovských prací. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 163 – 164.).

⁷¹ JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 102.

⁷² Tamtéž, s. 103.

⁷³ Tamtéž, s. 105.

skromnou pohorskou vesničku. V jedné malé chaloupce nyní pobývají Světelský s Vojtěchem, kteří se do pustých krkonošských hor přišli ukrýt k Vojtěchovu starému strýci, zvanému „dlouhý Vít“. Dlouhý čas tráví Světelský v chaloupce s Vítem sám, neboť v tu dobu je Vojtěch na cestě k Viktorě, aby jí sdělil zprávu o jejich šťastném příchodu do pohraničních hor. Vojtěch se do vesničky navrácí společně s Viktorou, farářem i Vavřincem, kteří doufají, že zde určitý čas přečkají, než budou opravdu nuceni odejít do ciziny. Všechny účastníky dojíhá ono radostné shledání. Láskou opět nejvíce rozkvetla Viktora, když *„beze slova, majíc oči radostí zakalené, vrhla se ... ženichu svému do náručí.“*⁷⁴

Hrdinům nastávají jasnější dny, když společně hospodaří v malé chaloupce. Veškeré dění okolo nich je líčeno v souvislosti se střídáním jednotlivých ročních období. Jejich vzájemné soužití doplňuje obraz venkovské přírody, a proto se mnohem výrazněji, s romantickým nádechem, dostává do popředí. Vidíme to například v situaci, kdy Viktora *„plna úžasu pohlížela ku kladským horám, nad nimiž z růžového, zlatými obláčky lemovaného lože vyhouplo se planoucí slunko. Zasněžené vrcholy hor zarděly se nad krásou takovou, a růměnc ten odrážel se na obloze... Bledě růžový pruh rozložil se na obzoru, přecházeje v jasně zlatou barvu...“*⁷⁵ Krásná příroda, která je tu nejrozmanitějšími způsoby a pohledy popisována, se jeví jako stvořená pro výkvět mladé lásky. Právě příroda nejvíce dokresluje romantickou atmosféru horského prostředí i onu lásku dvou mladých milenců, kteří ji při svém putování půvabnou zasněženou krajinou tolik opěvují. Všude okolo spatřují, jak *„vysoká svadlá tráva nad vodou stkvoucimi byla jehličkami pokryta, a jaré vlny spoutal led, na jehož lesklé zelenavé ploše tu a tam bělely se kapičky sněhu skristalisovaného jako bílé květiny vodní.“*⁷⁶ Půvab krajiny dokládá i Viktora, když svému milému říká: *„Hle, Pavle, nebe tak jasně modré a jen tam malý bělavý mráček, ...“*⁷⁷

Další pasáže přinášejí spoustu romantických scén, mezi nimi nejvíce vynikají procházky milenců po březích horské říčky, jejich zaujetí malebnými horami či vzpomínky na rodnou Prahu. Společně také podnikají pouť na neveliký úval, *„nad nímž kolem šeré se vypínaly jedle a smrky. Na bocích ale rostly bílé břízy, jichž dlouhé haluze*

⁷⁴ Tamtéž, s. 110.

⁷⁵ Tamtéž, s. 115.

⁷⁶ Tamtéž, s. 115.

⁷⁷ Tamtéž, s. 116.

*vítr jako vlasy rozvíval.*⁷⁸ Tato pouť u nich vyvolává dosud nepoznané blažené duševní stavy a opravdové vroucí emoce. Takto probouzející se emoce najdeme u mnoha nejen českých romantiků, kteří s velkou oblibou podnikali nejrůznější cesty po Čechách i po cizích krajích. Velmi patrné to bylo například u Máchy.⁷⁹

Následující dění směřuje k „osudové“ svatbě Viktory se Světelským. Oba věří v lepší časy, věří, že se časem znovu navrátí do milované Prahy. Obyvatelé útulné chaloupky jsou v radostném očekávání následujícího dne, kdy se má svatba konat. Slavnému dni však předchází noc, kdy se Viktora, hluboce pohnuta a rozechvěna z budoucích událostí, vydává do lesa. V lese potkává nenáviděného Lahůnka, který jí vyznává lásku a naléhá na ní, aby s ním odešla, jinak její drahé stihne smrt. Postava Lahůnka tedy opět pomyslně vstupuje do ústředního milostného vztahu příběhu. On Viktoru miluje, kdežto ona jím opovrhne. Žádný milostný trojúhelník tu tedy nevzniká. Aby Viktora zachránila svou „rodinu“, přijímá Lahůnkův návrh. Musí se znovu rozloučit se svými drahými, „... tichounce otevřevši dvěře hleděla do druhé jizby, kde blíž okna Pavel na chudém loži odpočíval ... Viktora hleděla naň a nemohla utajiti pláč. „S Bohem, s Bohem!“ šeptala. Vstavši poklekla u lože otcova. Líbala ty drahé ruce a slzami je kropila. Div neomdlela.“⁸⁰

Poprvé je tu podrobněji popsána Lahůnkova postava, spíše však svým charakterem než vzhledem. Lahůnek byl „zrádce a odpadlík, byl znám co věrný a oddaný sluha císařův, a protož učinili jej komisařem v Hradecku, kdež nade všechny kolegy své přisností a krutostí vynikal. Zhýralec ten jen po rozkoších se pachtil, a chtěje, jsa chudým šlechticem, získati si hojné odměny, sužoval krajany své snad více než cizí dobrodruhové.“⁸¹ Jako zrádce se ukazuje ve chvíli, kdy poruší slib daný Viktoře. Spolu s vojáky vniká do klidné chaloupky, kde se nachází Viktořin otec i ženich, aby je zajal, neboť toužil po pomstě. Jakmile se zprávu dozvídá Viktora, snaží se Lahůnkovi vzepřít a dýkou ho krvavě zraňuje na rameni. Jelikož slabá dívka nenachází jiné řešení z nastalé bezvýchodné situace, obrací dýku proti sobě. Raněna klesá k zemi, kde se jí „rudá krev rozlila ... po živůtku.“⁸² Světelský s Vojtěchem běží nebohé Viktoře do lesa na pomoc.

⁷⁸ Tamtéž, s. 125.

⁷⁹ „Cestoval vášnivě rád, ... poddával se s rozkoší barevným, světelným a zvukovým vzruchům, jako by se chtěl proměnit v kouzelný nástroj, na němž by příroda sehrála svoji nejtajemnější píseň.“ (PRAŽÁK, Albert. Karel Hynek Mácha. Praha: Státní nakladatelství, 1936, s. 26.)

⁸⁰ JIRÁSEK, Alois. Viktora. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874, s. 136.

⁸¹ Tamtéž, s. 136.

⁸² Tamtéž, s. 140.

Spatřují v mechu ležícího raněného Lahůnka, kterého Světelský s mečem v ruce smrtelně zasahuje. Krvácející Viktoru odnáší do chaloupky. Romantický výjev strnulého ženicha ze strachu o svou nevěstu zobrazuje scéna, kdy „*skláněl hlavu svou k **bledé její tváři, líbal ta ústa vybledlá a volal jí jmeny nejsladšími.** Však víčka vroubena dlouhou **hedvábnou řasou se neotevřela, nezaleskly se její velké modré oči.** Outlá ruka visela jí, **bílá ňadra nezavlnila se ni nejtěšším oddechem.**“⁸³ Dalšího dne se Viktora, k radosti svých milých, z mdloby probouzí. Její zranění je však natolik vážné, že jí již nelze pomoci. S těžkým srdcem se loučí se svými nejdražšími až najednou „... *krásná hlava její klesla na lože. Tak vichr sráží něžnou liliji. Viktora byla mrtva.*“⁸⁴ S dívčinou smrtí vstoupil do chaloupky hluboký zármutek a žalostný nářek všech přítomných. Jen sama zářící obloha a krásný nový den jakoby oné smutné události vzdorovali, neboť „*otevřeným oknem hledělo do jizby jasně modré nebe.*“⁸⁵*

Viktora, převlečena do svatebních šatů, leží na smrtelné posteli. Její milovaný, klečíc u jejího lože, se s ní dojemně loučí. Z chaloupky vychází smutný průvod nesoucí Viktoru přes louku, kde trávila tak šťastné chvíle. Místo jejího posledního odpočinku je přímo romantické, nachází se v lese „*pod chvějící se osykou a bělorouchými břízami.*“⁸⁶ Romantickým se jeví také samotný les, jehož atmosféra odpovídá všudypřítomnému smutku. „*Les utichl v šumotu svém, z haluzí stromů nezazněla ptáka veselá píseň. Od říčky jen zazníval temný šum jako tichý tajený nářek.*“⁸⁷

Farář se Světelským často navštěvují hrob své drahé Viktorky. Duševní žal však přemohl starého faráře, a proto třetí rok po smrti své dcery také umírá. Je pochován vedle jejího hrobu. A právě zde, u hrobů svých nejdražších, se Pavel Světelský romanticky loučí se svou rodnou zemí, kterou chce vysvobodit z císařského sevření. A tak naposledy ještě „*utrhl kvítko s hrobu, vzal hrst svatě země vlasti a kráčel do ciziny s věrným Vojtou.*“⁸⁸

Autorský vypravěč je v díle vševědoucí, jeho promluvy se střídají s promluvy jednotlivých postav, nejvíce jsou jimi Viktora a Světelský. Tento vypravěč nejčastěji popisuje prostory, ve kterých se příběh odehrává a zobrazuje vnitřní svět postav. Nejčastějšími vyprávěcími postupy, kterými je příběh rozvíjen, jsou tedy popis a přímá

⁸³ Tamtéž, s. 141.

⁸⁴ Tamtéž, s. 145.

⁸⁵ Tamtéž, s. 144.

⁸⁶ Tamtéž, s. 146.

⁸⁷ Tamtéž, s. 146.

⁸⁸ Tamtéž, s. 148.

řeč postav, přičemž se zde kombinují dva zobrazovací způsoby – „předvádět“ a „říkat“.

„Výsledkem užití těchto dvou základních postupů je pak zesílení či naopak zeslabení efektu ..., v němž k nám vyprávěný svět přistupuje, jako by byl součástí našeho vlastního reálného světa, a současně se volbou jednoho či druhého způsobu vyprávění posiluje možnost čtenářského ponoření do příběhu, zaangażování čtenáře na narativním dění.“⁸⁹

Děj je snadno pochopitelný a vyvíjí se lineárně. Stavebním prvkem příběhu je tedy uspořádaný sled událostí, *„konkrétní zřetězení událostních jednotek do smysluplného celku. Bez událostí není příběhu.“⁹⁰* Celé dílo je prostoupeno hned několika romantickými motivy. Nejvýraznějším z nich je samotná nehynoucí láska hlavních hrdinů. Viktora je ochotna za svou lásku zemřít, stejně jako Světelský, který si svou celoživotní lásku a vzpomínku na Viktora uchovává až do hrobu. Dalšími důležitými motivy v utvářeném příběhu jsou motiv vlastenectví (najdeme jej například v obrazu hrdinů, kteří se loučí s vlastí) a především motiv přírody, který dotváří příběh mladé lásky. S přírodou zde autor pracuje opakovaně, neboť v ní působivě odráží atmosféru samotného díla.

4.2 Maloměstské historie

S novelami *U rytířů*, *Na staré poště* a *Filosofská historie*, které jsou seskupeny pod společným názvem *Maloměstské historie* (1890), se v české literární tvorbě objevuje obraz maloměstského způsobu života. Vzniká nový typ novely, který je inspirován právě prostředím maloměstským a zároveň i prostředím historickým. Dalo by se říci, že se jedná o jistý typ modifikace žánrového obrázku, přesazeného ovšem proti proudu času do minulosti. Už žánrová charakteristika tedy nabízí hypotézu, že Jirásek v uvedených prózách směřoval od romantických počátků k realismu. V této práci se blíže zaměříme jen na dvě novely z *Maloměstských historií*, které v sobě tento postupný Jiráskův přechod od romantické tvorby k tvorbě realistické nejzřetelněji odrážejí. Nejedná se ale o homogenní materiál – každá z obou novel je jiná. První (*U rytířů*) se na základě svého zpracování stále přiklání převážně k romantické tradici, naopak druhá (*Filosofská historie*) již mnohem výrazněji reprezentuje realistické umění,

⁸⁹ KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007, s. 48.

⁹⁰ HOŠEK, Pavel. *Kouzlo vyprávění*. Praha: Návrat domů, 2013, s. 11.

neboť je z celého souboru *Maloměstských historií* nejméně pravděpodobnějším a zároveň nejvíce realisticky plastickým dílem.

4.2.1 U rytířů

Tato novela byla psána roku 1879, knižně však vyšla poprvé roku 1882 společně s *Filosofskou historií* pod souhrnným názvem *Dvě povídky*. Ve zmíněném souboru *Maloměstské historie* vychází až roku 1890. V novele *U rytířů*, na kterou se na následujících řádcích blíže zaměříme, jdou výše uvedené historické prostředí a prostředí maloměsta ruku v ruce. Stále se ale dílo vyznačuje převažujícími romantickými prvky.

Jirásek nás v tomto díle přivádí do malebného města Litomyšle, které se na konci sedmdesátých let stalo po určitou dobu jeho působištěm. Jako mladý profesor historie na zdejší škole se tedy dostal do zcela jiného světa, než jakým mu dosud byly rodný Hronov a Praha, kde ukončil svá studia. Toto město ho nejvíce zaujalo svěžím měšťanským ruchem a starodávnou tradicí jeho obyvatelstva. „V Litomyšli prožil Jirásek také nejkrásnější léta svého života ve šťastném manželství s Marií Podhajskou ... Díla vznikla v té době klidu a míru vyzařují ... kouzlo litomyšlského prostředí.“⁹¹ V tomto díle však nepopisuje dění v Litomyšli soudobé, nýbrž v Litomyšli z období před rokem 1848 a po něm. Tehdy se jednalo o „osobitou etapu maloměstského života, v němž obrozenecké snahy uvědomělých vlastenců i studentů tvořily jádro nového ruchu, kontrastujícího se životem panských úředníků a národně vlašných měšťanů.“⁹² Nabízí se nám tedy výstižný pohled do litomyšlského prostoru. V něm autor popisuje samotné prostředí města, přičemž se drží romantického způsobu zobrazování. Všimá si událostí a činností jeho obyvatel, zvláště pak těch, které jsou propojeny s životem domu *U rytířů* a které dohromady tvoří dějovou linii příběhu. Skrývají v sobě také určitou dávku romantického zabarvení.

Pohybujeme se v historické době končícího národního obrození, jehož zásadní společenská východiska nejsou v příběhu výrazně zachycena. Jsou spíše upozaděna a slouží jen jako kulisa, o kterou se opírá vyobrazení vlastního počínání hlavních postav. Jejich konkrétní činy a jednání představují střed autorova zájmu. Tím se děj příběhu

⁹¹ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Alois Jirásek v obrazech*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952, s. 2.

⁹² PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 436.

jeví poněkud střízlivěji a reálněji ve srovnání s popisem příběhu ve *Viktoře*, který přestože je také zasazen do historického kontextu, je zachycen ve výlučně romantickém duchu. I když je ale prolínání romantických prvků s realistickými zobrazeno velmi zřetelným způsobem, nemění se nic na faktu, že převažující nálada v celé novele je spíše romantičtější. Je tomu zejména proto, že je podpořena zařazením několika výstižných romantických úseků do líčeného děje. To stále dokládá autorův převažující příklon k romantické tvorbě. Autor se „*nevyhýbal ... v duchu svých dosavadních tendencí drsným a dokonce tragickým stránkám života, nicméně romantická tradice tu působila ještě velmi silně.*“⁹³

Konkrétní podobu maloměsta a jeho částí nám autorský vypravěč předkládá hned v předmluvě příběhu, kdy se dostáváme do pestrobarevného městského ovzduší. Seznamuje nás s místem svého pobytu. Nejprve nás zavádí na náměstí, kde se nachází jeho byt a kde ho po příjezdu nejvíce okouznil menší dům, který stojí přímo proti jeho bytu. Všimá si především jeho neobvyklého zevnějšku, který oproti jiným nápadně vyniká. Jde o vážený měšťanský dům, který se od jiných domů na náměstí neliší tolik ve stavbě jako spíše ve výrazně šlechticky zdobené fasádě, která v sobě skrývá podivné romantické kouzlo, neboť „*nad římsami a částečně pod nimi viděti ... divné arabesky, lvy, jednorozce, draky a jiná fantastická zvířata ... mezi jednotlivými okny stojí vypouklé podoby mužů, ze kterých dva prostřední v plném brnění odrážejí se, ...*“⁹⁴ Podle těchto postav mužů dostal dům také své jméno – mezi místními obyvateli se mu odnedávna říká „U rytířů“. Dům v minulosti obývalo několik vzácných šlechtických rodů. O posledním z nich, zvláště uctívaném, se mezi obyvateli města dochovala nejedna věrohodná vzpomínka. A tak se v domě, na základě autorem sebraných memoárů místních pamětníků, opět probouzí barvitý život všech jeho obyvatel. „*Svět toho památného domu už už hynul, zapadal. Jirásek shledal, co mohl, stopy jeho po městě a zachoval.*“⁹⁵ Zalíbení v tomto nezvyklém prostoru je u autora natolik silné a lákavé, že se dům rázem stává hlavním dějištěm díla, které nese stejný název.

Starožitné šlechtické stavení „U rytířů“ je útulným domovem staré paní Zárubové z Častolovic, která je dědičkou onoho posledního šlechtického rodu a která je

⁹³ Tamtéž, s. 436.

⁹⁴ JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie. U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie.* Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 9. Zdůraznění romantických prvků v textu je znázorněno tučným písmem.

⁹⁵ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla.* Praha: Jan Otto, 1901, s. 36.

zároveň hlavní postavou vyprávění. Její dům ztělesňuje centrální a tvůrčí prostor příběhu, s nímž jsou spojeny mnohé životní události okolního širokého obyvatelstva. Paní Zárubová je autorským vypravěčem hned na počátku představena. Z jejího věrného popisu lze jistě usoudit, že se setkáváme se šlechtnou, moudrou a zkušenou ženou, pravou a laskavou babičkou, neboť byla „*prostřední postavy, šednoucího vlasu, vráskovitě, příjemné tváře, ... byla milou, hezkou stařenou, které černý krajkový šátek z hlavy přes ramena svými konci na prsa spadající velmi dobře slušel.*“⁹⁶ Rovněž charakter její postavy se vyznačuje obdivuhodnými ctnostmi, neboť je to „*statečná žena, ryzí české povahy, života velice pohnutého, hodná paměti.*“⁹⁷ Společně s ní tento dům, který je pozůstalostí po jejím otci, obývají ještě dva nájemníci. Jsou jimi dobromyslný švec Potůček s rodinou a muzikant Hůrka. Domem vládne poklidná atmosféra, ke které přispívá zejména dlouholeté přátelství mezi paní Zárubovou a ševcem Potůčkem. Do této harmonické domovní společnosti ale zpravidla vstupuje také panovačný soused paní Zárubové, Němec Gauss, jenž je většinou zdrojem vzniklých mrzutostí. Abychom si vytvořili ucelenější představu o nelehkém životě dobrácké paní Zárubové, předkládá nám autorský vypravěč velké množství nejrůznějších vzpomínek a dokladů od místních obyvatel, které formou výčtu zobrazují její pohnuté mládí a následně i celý její život ve vztahu ke svým nejbližším. Její postavě je věnován dostatek prostoru, máme tedy možnost poznat paní Zárubovou i v jejím dívčím věku. Právě v tomto období se začíná její postava dále rozvíjet, stejně jako další postavy příběhu. Dozvídáme se tedy o smrti jejích rodičů, nejvíce pak o její celoživotní lásce k mladému filosofovi Zárubovi. Mladá láska je pro oba milence zcela rozhodující. Jen její zásluhou překonávají spoustu nesnází spletitého života, které jim brání ve společném a bezstarostném soužití. Svůj vzájemný osud zdárně naplňují až po uplynutí několika let, kdy se oba, ač ve vyzrálém věku, opět shledávají. V onom shledání se zrcadlí jejich stále hluboký milostný cit, který je vyjádřen svěží romantickou autorovou řečí: „*Pohlédli na sebe, zarazili se, až pak se objali a za chvíli žádný z nich nemohl slova promluvit. Usmívali se, ale co všechno v jejich srdci se ozvalo!*“⁹⁸ Společné štěstí však nemá dlouhého trvání. Jedinou útěchou a nadějí po smrti manžela je paní Zárubové

⁹⁶ JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie*. U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 10.

⁹⁷ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek*. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha: Jan Otto, 1901, s. 36.

⁹⁸ JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie*. U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 16.

malý synek Václav. Z něj se brzy stává mladý muž, který po nedokončených filosofických studiích odchází na vojnu do Itálie. Odtud se po stráveném čase vrací do rodného města v doprovodu mladé krásné ženy, kterou v Itálii pojal za manželku. Osud Václava i jeho ženy však také nemá šťastný konec, neboť zanedlouho oba umírají. Zanechávají po sobě dvě malé děti, jejichž výchovy se nyní zcela ujímá již babička Zárubová.

Období plné zármutku a tíživých starostí o vnoučata Antonína a Irenu představuje pro osamělou paní Zárubovou těžkou životní zkoušku. Hledá nejrůznější možnosti, jak zaopatřit svá vnoučata a ačkoliv se všemožně snaží vyrovnat s nenadálou tvrdou realitou, ocitá se postupem času v chudobě. Na tomto místě je ale nutné vyzdvihnout její neobyčejně silnou osobnost, neboť kruté životní okamžiky, které ji stíhají, neutápějí v této statečné ženě víru a naději v lepší budoucnost. Tím v této ženě objevujeme skrytou hrdinku. Zjevný motiv hrdinství dokládá přítel Potůček, který velebí její šlechtickou krev a od kterého se jí dostává potřebné podpory, když praví: *„Znamenitá, statečná paní. Nic jí nezmůže, brání se osudu jako hrdina, ... Opravdu, má rytířskou krev!“*⁹⁹

Dalším neméně důležitým motivem příběhu je motiv vlastenectví. Ten se dostává na scénu ve chvíli, kdy se paní Zárubová setkává se ctihodným páterem Hippolytem Dupalem, který se rychle proměňuje v jejího důvěrného přítele. Tato postava vlastence a milovníka historie a starožitností si velmi dobře rozumí se starou šlechtnou ženou, rovněž pravou vlastenkou. Znak vlastenectví zde autor vkládá do jazyka – vidíme, že páter Dupal hovoří českým jazykem a nikoli německým, jak bylo toho času mezi společenskou inteligencí zvykem. Vlastenectví na nás dýchá i ze skříně paní Zárubové, kde se nachází *„tu Hájkova kronika i Velešlavínova Politie historická, Bible utrakvistická ...“*¹⁰⁰

V Litomyšli pokračuje i životní pouť bývalého důstojníka, Němce Gausse, jenž ve městě vlastní tabákový sklad. Maloměstský pobyt nepříjemného souseda paní Zárubové zde autorský vypravěč zachycuje jen pomocí několika málo poznámek. Představuje ho jako muže vysoké postavy a šedivých očí, jenž rozmlouvá pouze

⁹⁹ Tamtéž, s. 26.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 34.

německy. Jeho figura nápadně oživuje pokojnou městskou atmosféru a s ním i jeho dva společníci, „*pensionovaní důstojníci na lávce před krámem, živé noviny města.*“¹⁰¹

Velmi pozoruhodnou se stává postava vnučky Ireny, která vyrůstá v mladou půvabnou slečnu. Autor z dívky modeluje romanticky jemnou postavu a to převážně vyzdvižením její křehkosti a vlídnosti. Snění, kterému se dívka často oddává, nám ukazuje romantický svět: „... *snivé děvče ... vidělo jen rozlité světlo měsíce a v záři jeho vystupovaly divné budovy, věže, paláce, ale vše temné, ... zahalené šerem ... ocitla se na balkoně ve stínu četných sloupů, a hledíc před se, viděla lesknoucí se vodu ... , jehož šumot a hukot temně až sem dorážel.*“¹⁰² S dívkou autor přináší i větší zájem o vyobrazení poutavé jarní přírody, kdy „*vody se vybouřily, větrové ztišili, sluníčko hřálo a meze počaly se zelenati.*“¹⁰³ Zdá se nám, že s počínajícím jarním rozkvětem rozkvétá také dívčina duše a její srdce se zalévá láskou. Uvolňující a příjemné prostory, kde Irena ráda tráví svůj volný čas, znázorňují zámecká zahrada a park, které je obyvatelstvu města zpřístupněny. V zámeckém nádvoří se Irena poprvé setkává s Jiřím, pohledným hrabětem, jenž v ní už po prvním setkání probouzí milostnou touhu. A není divu, autor totiž Ireně do cesty přivádí typicky romantickou postavu „prince“, který je zde vyobrazen jako „*mladý štíhlý pán, ... ve tmavomodrém upjatém kabátě, přiléhajících nohavicích a lesklých jezdeckých botách.*“¹⁰⁴ Romantické náladě jde vstříc i krajina zámeckého parku, kde Irena vyhledává samotu pro své milostné rozjímání. Pomocí zdejší krajiny autor také zrcadlí rozjařené Irenino nitro: „*Irena usedla na lávku pod košatý buk, ... větřík roznášel silnou vůni šeříkovou, haluze zlehounka se kolébaly, ptáci na nich zpívali a potok vedl si svou.*“¹⁰⁵ Zámek a jeho okolí se vzápětí stávají ústředním světem, kam směřují veškeré dívčiny romantické myšlenky a tužby.

Příjezd vrchnosti vyvolává na maloměstě nebývalý ohlas, neboť přijíždí i nejstarší hraběcí syn, který na zámku dlouhou dobu nebyl. Vrchnost zde chystá divadelní představení za účasti několika šlechticů a vážených měšťanů. Pozvána je i paní Zárubová, kterou doprovází Irena s nadšením, že se opět shledá s Jiřím. Popisu vnitřního prostoru zámku nepřikládá autorský vypravěč příliš velký význam, čtenáři je

¹⁰¹ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla.* Praha: Jan Otto, 1901, s. 36.

¹⁰² JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie.* U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 44.

¹⁰³ Tamtéž, s. 48.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 48.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 50.

předvedeno pouze zámecké nádvoří, kde „bylo živěji a hlučněji ... Galérie, všechny budovy kol **rděly se v jasné míhavé záři**, kterou vydávala velická **planoucí hranice tvrdého dříví, hořící uprostřed dvora ohromnou pochodní.**“¹⁰⁶ V divadelní hře, kromě jiných herců, vystupuje také Jiří, který neunikl dychtivému Ireninu zraku, když poté, co ho uviděla „**přimhouřila oči, a když pak je otevřela, zářila tak divným ohněm. Srdce jako by utichlo a na tváři zarděl se ruměncem.**“¹⁰⁷ Ale také Jiří si všímá Ireniny krásy, což připomíná scéna, kdy opět spatřil „**bledouňkou, roztomilou hlavičku, na kterou se ihned upamatoval, ...**“¹⁰⁸ Společně s několika městskými dívkami je to především ona, koho si mladý hrabě vybírá do své nově připravované divadelní hry. Irena se tak častěji ocitá v přítomnosti svého milovaného „ideálu“. V podvečer nového divadelního představení se zdá být zámek obklopen větší vznešeností a významností snad proto, že přichází Irenin očekávaný herecký okamžik. Tomu odpovídá i velkolepá atmosféra uvnitř zámku, ve kterém se divadlo odehrává. Prostor divadla i jeho zákulisí je těsně spjat s romantickou hrou světel a je také autorským vypravěčem blíže zachycen, zvláště pro zdůraznění oné důležitosti situace. Dozvídáme se tedy, že „**na jevišti hořela četná světla. Před oponou šum shromážděného obecnstva ... Děvčata z města sešla se v pokojíku stranou jeviště, ... V pokojíku hořela svíce ... Světlo její nebylo s to, aby úplně ozářilo komnatu, ... Irena stála v šeru nejzazších kulis. Lampa stranou ... vrhala kmitavé, nejasné světlo na dívku ...**“¹⁰⁹ Očividně nejvíce romantických prvků je znázorněno ve společných scénách Ireny a Jiřího. Když během divadelního představení přichází bouře, již se Irena úzkostlivě obává, nachází se po svém jevištním výstupu osamocená a ustrašená v jedné z přilehlých komnat. Najednou sem přichází Jiří a spatřuje chvějící se dívku, která u něj hledá bezpečí. „**I byla bouře, která v tu chvíli zachvátila ji i jeho.**“¹¹⁰ Následující scény v komnatě jsou jen romantické: „**Irena ..., přestala se báti dunivé bouře, bylo jí volno, blaze. Cítila, že ji ... blíže přivinul a políbil ji na čelo. Zachvěla se, tělem jí projel žhavý, libý oheň. Zavřela oči. Byl to jen okamžik, ale v tom okamžiku byla neskonalá blaženost.**“¹¹¹ Netrvá však dlouho a Jiří odjíždí z městečka do Prahy, odkud se vydává na další cesty za poznáním. Jeho odjezd působí Ireně nemalou bolest. V souvislosti s tím autor vytváří motiv nešťastné lásky.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 52 – 53.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 54.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 55.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 62 – 63.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 64.

¹¹¹ Tamtéž, s. 64.

Stále těžší a těžší období prožívá paní Zárubová, které se nedaří finančně zajistit svou domácnost a tím i celý svůj rodný dům „U rytířů“. Nešťastně zamilovanou Irenu a její romantické snění o mladém hraběti tak střídá nemilosrdná skutečnost staré paní Zárubové. Vyčerpaná žena však neklesá na mysli a to zejména když přijde řeč na nenáviděného souseda Gausse, který čeká na příležitost dům odkoupit. Autor opět pracuje s motivem hrdinství, který se zde prolíná i s motivem vlastenectví. Ukazuje se statečnost staré šlechtičny, která říká: „*Poslední Častolovská nesníží se tak velice před tím hladovým, necitelným přistěhovalcem. Nedej Bože, aby ten cizinec v mém domě hospodařil!*“¹¹² Proti věřitelům a mocným dluhům jdou s ní společně do boje obě její starostlivá vnoučata, věrní přátelé páter Dupal a švec Potůček a také oddaná služebná staré ženy, Ančka. Irena píše dopis zámožnému dědečkovi do Itálie, ve kterém ho úpěnlivě žádá o pomoc. O jeho bohatství, ale zároveň i laskavosti se dozvídá z četby matčiných dopisů. Ale protože z Itálie dlouho nepřichází odpověď, rozhodne se Antonín, že se do ciziny za dědečkem vydá osobně. Zde se jako protiklad k motivu vlastenectví objevuje motiv ciziny, který lze spojit nejen s Antonínovou cestou do Itálie, ale i s rozmanitým cestováním mladého hraběte Jiřího. Na dům „U rytířů“ se však nezastavitelně vrhá soumrak, který má reálnou podobu ve chvíli, kdy je „*ustanoven den, kterého dražba na dům paní Zárubové měla být odbývána.*“¹¹³ Šlechtný páter Dupal se za pomoci svého jmění pokouší situaci příznivě vyřešit, a proto vystupuje proti Gaussovi v dražbě: „*I nastal boj: Gauss zvolna podával, pan páter rychle přidával, až došlo na takovou sumu, které se lakota Gaussova lekla.*“¹¹⁴ Problém je nakonec zdárně vyřešen – Dupalovi se daří dům odkoupit. Zároveň přichází očekávaná peněžní podpora z Itálie, která tak šťastně zažehnává bolestnou situaci obyvatel domu „U rytířů“. Urputný boj rodiny paní Zárubové a jejich obětavých přátel za záchranu starého šlechtického sídla má tedy zcela pohádkový konec, což sám autorský vypravěč formuluje slovy: „*Tak byl starý dům U rytířů zachráněn a poslední z Častolovic nemusila pod cizí střechu.*“¹¹⁵

Radost ze záchrany rodného domu střídá starost o Irenu, jejíž neblahý osud se naplňuje. Poté, co se dozvídá o chystané svatbě milovaného Jiřího s rakouskou hraběnkou, zmocňuje se jí hluboký smutek. Tíživé myšlenky na mladého hraběte ji

¹¹² Tamtéž, s. 71.

¹¹³ Tamtéž, s. 79. Zdůraznění realistických prvků v textu je znázorněno podtrhnutím písma.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 81.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 84.

skličují natolik, že dívka brzy onemocní a po čase umírá. Dívčina tajná láska i celý pohnutý život se tím završili v symbolický konec, který v sobě nese jakousi blaženou vyrovnanost a klid. I příroda se tváří honosněji, když v den Irenina úmrtí „*nastal libý jarní večer. Ve starém domě ... otevřelo se okno a ku hvězdnatým nebesům vzesla se tichou, májovou nocí něžná, čistá duše Irenčina.*“¹¹⁶ Celý vyprávěný příběh je poté ukončen smrtí paní Zárubové a následným odjezdem Antonína k dědečkovi do Itálie. Správcem domu „U rytířů“ se stává švec Potůček a opatrovníkem stařenciny pozůstalosti páter Dupal.

Příběh je jednoduchý a je založen na retrospektivním vyprávění, neboť autorský vypravěč nám předkládá obraz minulosti, rekonstruuje jednotlivé události na základě vzpomínek místních obyvatel (zřetelné je to například i v pasážích, kde vypravěč mapuje mládí paní Zárubové, která již poté v ději figuruje jen jako starší postava). Dominantními motivy příběhu jsou romantické motivy hrdinství a vlastenectví, které doprovázejí životy paní Zárubové a jejích přátel a vedle toho je to i motiv nešťastné Ireniny lásky. Autorský vypravěč je jako v předešlém díle vševědoucí. Také zde se jeho promluvy střídají s promluvami samotných postav. V svém vyprávění vychází z reflektovaných vzpomínek litomyšlských obyvatel a zároveň „*si pochopitelně předsevzal získat i místní pamětníky pro svoji fikci.*“¹¹⁷ Přímým vztahem prostoru Litomyšle k autorskému vypravěči je jeho prohlášení: „*Dostal jsem se za svým povoláním do okresního města ve východních Čechách. Byt můj byl na náměstí, ... Nejedna budova zajímala mne svou starožitností, ...*“¹¹⁸

4.2.2 Filosofská historie

Tato novela, psána roku 1877, byla poprvé knižně vydána roku 1882 společně s novelou *U rytířů* pod již zmíněným jednotným názvem *Dvě povídky*. Teprve roku 1890 vychází tato novela spolu s dalšími pod souhrnným názvem *Maloměstské historie*. Dílo přináší, obdobně jako u předcházející novely *U rytířů*, osobitý obraz maloměstského života, který je rovněž doprovázen jistým historickým aspektem. Svým realističtějším zpracováním se ovšem od předchozí novely liší.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 88.

¹¹⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*. Praha: Melantrich, 1987, s. 109.

¹¹⁸ JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie*. U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 9.

Centrum zájmu představuje obraz Litomyšle z jara roku 1847 směřující k revolučnímu roku 1848. V tomto období se zde mnohem více zesiluje bojovný duch studentů proti zákazu studentské slavnosti zvané majáles, který má zpočátku charakter bezprostřední rebelie, později se však projevuje vznikem studentské odbojné skupiny, jejíž čelní představitelé se podílí na rozpoutaných bojích v Litomyšli a posléze i v Praze. Tento bujný ruch mládeže nastává, „*neboť běží o zkoušky, skončení studií a tím i o věrnost a stálost milostných slibů, a pak o tajné spiknutí proti pánům v koleji. Tolik let měla filosofie výsadu slaviti první máj (majales) a najednou mají přestat.*“¹¹⁹

Doba českého národního obrození, do které je příběh díla zasazen a ve které se zmíněné události odehrávají, orientuje naše země po tzv. době temna směrem k jasnějším pohledům do budoucnosti. Autor zde tuto dobu široce vykresluje a odhaluje v městském i venkovském prostředí zdravé úsilí našeho lidu nasměrované právě k obrodě národa. Příliš se však nesoustředí na popis této doby a jejích postav v harmonickém světle, jak je tomu ponejvíce v jeho novele *U rytířů*. Naopak, více se na tomto místě pokouší o propracovanější charakteristiku postav a o realističtější ztvárnění příběhu, čemuž přispívá zejména jeho zasazení do historického kontextu. Ve *Filosofské historii* se proto autorovi „*poprvé podařilo dokonale sladit historický aspekt s uměleckým.*“¹²⁰ Vlastnímu vyprávění ještě předchází autorovo bližší seznámení s daným prostředím, o němž bude dále vedena rozprava. Formou určitého prologu tak vyjadřuje snahu lépe zasvětit čtenáře do následujícího děje.

Romantický příklon k líčení daného prostoru děje je stále ještě patrný hned v úvodních větách novely a to především v popisu přírody, neboť právě panuje jaro a „*stromoví nevelikého parku kolem zámku litomyšlského již pučelo a nejedna houština pokryla se hebounkým šatem čerstvě zelených listů. V jasném čistém vzduchu obrážely se určitě věže piaristického kostela a zámecké štíty s četnými báněmi.*“¹²¹ Nejprve nás autorský vypravěč krátce seznamuje s postavou strážníka Kmoníčka, který je již postarším mužem s pohodlnou a klidnou povahou. Základní jádro subjektivního dění poté reprezentuje slečna Elis, starší a zkušená ubytovatelka studentů, jejíž byt

¹¹⁹ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla*. Praha: Jan Otto, 1901, s. 38.

¹²⁰ PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 436.

¹²¹ JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie*. U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 188. Zdůraznění romantických prvků v textu je znázorněno tučným písmem.

představuje ideálně zvolený prostor, který udává stěžejní ráz studentského myšlení a studentského života vůbec. Její postava se jeví jako spojovací článek mezi studenty, kteří jsou u ní ubytováni. Svou starostlivou až skoro mateřskou péčí o ně je velmi podrobně poznává, a proto se zde otevírá pole pro jejich vzájemné porozumění, myšlení a cítění. Tímto mentálním propojením se ze slečny Elis stává jakýsi spolehlivý, ba přímo charakteristický zástupce veškeré studentské mládeže. Již při líčení jejího bytu můžeme zaznamenat počáteční autorovu snahu o reálnější uchopení dějové látky. Zmíněný realističtější pohled je nejvíce zřetelný ve ztvárnění prostoru, kde veškeré rozmístění nejrůznějších věcí, předmětů a nástrojů kopíruje skutečnost. Detailně se seznamujeme s útulným pokojem, který slečna Elis obývá a kde se vše *„jen třpytilo, nikde ani prášku, vše bylo jak náleží rozestaveno, nikde ani stopy nejmenšího nepořádku. Židle a pohovka, potažená bělostným povlakem, byly staromódní, pamatující dobu kvetoucího copu, zato kulatý stůl, pokrytý pestrou pokrývkou, a ostatní nářadí byly již modernější, ...“*¹²²

Hlavní čtveřici hrdinů příběhu tvoří odbojní studenti – filosofové, kteří jsou ubytováni v bytě slečny Elis. Jejich studentská léta, milostné vztahy a způsob trávení volného času jsou ústředním tématem pestrého děje. Pozornost je nasměrována zejména k filosofu Vavřenovi, vstřícnému, šlechetnému a pohlednému mladému muži původem ze selského rodu, jež vyniká především hrdostí a vlasteneckým cítěním. Jeho spolubydlíci jsou hlučný, avšak laskavý a srdečný student Frybort, dále pilný a podivínský student Zelenka a také nepřilíš pohledný, zato však dobrácký a cituplný student Špína. Postavy studentů poté doplňuje nemalý počet postav dívčích. Z nich v příběhu vyniká zejména Lenka, sirotek, jejíž výchovy se nejprve ujímá strýc farář, horlivý vlastenec a poté, po jeho smrti, se dostává do rodiny úředníka Roubínka. Zde zastává roli společnice a pomocnice úřednické dcerky. Ačkoliv se Lenka pyšní ctností a milou tváří, je spíše neoceňovanou a utlačovanou postavou v úřednickém domě. Ve svém nitru však představuje dobrou vlastenku, pevnou a silnou ve svém myšlení a citlivou v milostném pohnutí. To vše z ní rázem dělá spíše romanticky modelovanou postavu. Vedle Lenky je neméně výraznou postavou Mária, prostší hezká dívka rozvernější povahy, jejíž srdce se zahledělo do postavy bujněho studenta Fryborta.

K stále ještě romanticky pojatým scénám se dostáváme v okamžiku, kdy filosof Vavřena navštěvuje Roubínkův dům za účelem výuky jeho synka Fricka. V domě se však

¹²² Tamtéž, s. 189. Zdůraznění realistických prvků v textu je znázorněno podtrhnutím písma.

nachází pouze Lenka, kterou mladík překvapuje v pokoji při šití šatů. Z náhlého rozpačitého jednání obou postav je zjevné vzájemné milostné vzplanutí. Nejvěrnějším dokladem budiž situace, kdy „*ruce jejich se setkaly a Vavřena ucítil na svém spánku dotknutí se jako samet hlad'ouneké, teplé tváře. A zase byla dívka jako z máku květ.*“¹²³ V souvislosti s milostným pohnutím Vavřena také odhaluje ono skryté dívčino vlastenecké zapálení, jímž také on silně disponuje. Proto pro ně jejich vzájemná rozmluva představuje neskonale naplnění a dokonalé porozumění ve vlastenecké otázce. Pomocí romanticky vyzdvižených prvků ještě stále pocítujeme autorovo vnitřní směřování k romantické tradici. Tuto tradici autor věrně zobrazuje v postavě Lenky, která ve Vavřenovi cítí hlubokou podporu a to přispívá k jejímu romantickému vykreslení: „*Zářící její oči upíraly se na tvář filosofovu a jeho rty a každé jeho slovo tak zaníceně pronesené vrývalo se v její pohnuté srdce. Zhluboka vydychla a na zardělém líci zjevil se blažený úsměv a v očích – slzy.*“¹²⁴

Rozhodující postavení v úřednické rodině zastává statná paní Roubínková. Tato silná vůdčí žena ztvárňuje povrchní typ dámy, jež byl v českých městech v době národního obrození hojně zastoupen. „*U Jiráska se s tím typem setkáme velmi často, a vždy v tvaru živě individuálním, pořád jiném a jiném. Patro, že jsou nasbírány po vlastech přímo ze skutečnosti.*“¹²⁵ Její dcera Lotty, dívka sličné tváře a černých vlasů, je počítána mezi nejkrásnější ve městě. Dívčin půvab však nekoresponduje s jejím charakterem, neboť je pyšnou a penězi zkaženou slečnou. Obě tyto ženské postavy rezignují na lásku k vlasti, český jazyk chápou jako podřadný. Hovoří raději cizím jazykem (německým), který považují za vznešenější, ve společnosti více moderní a tím i více uznávaný.

Zdaleka však nejzajímavější postavu v úřednickově rodině ztvárňuje sám panský úředník Roubínek. Svým způsobem představuje v celém příběhu velmi silnou figuru, což je dáno zvláště jeho komickou osobnostní charakteristikou, kterou mu autor přisoudil. Jelikož funkce úředníka v sobě nese určitou společenskou vážnost, pevný řád i zásady, projevuje se Roubínkova postava právě v souladu s těmito náležitostmi. Jeho chladné a vážné vystupování, ať už v rodinném či společenském prostředí, je doprovázeno stálým klidem v jeho pobledlé nevýrazné tváři i určitou mírou lhostejnosti

¹²³ Tamtéž, s. 194.

¹²⁴ Tamtéž, s. 195.

¹²⁵ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla.* Praha: Jan Otto, 1901, s. 39.

k veškerému dění kolem sebe. To vše ale v úřednickém domě i ve společnosti vzbuzuje úctu směrem k jeho osobě, což se vzhledem k jeho zodpovědnému úřadu nanejvýše sluší. S jeho nevalnými vlastnostmi také výrazně koresponduje fyzické vykreslení jeho postavy, neboť je mužem nevelkým a slabším.

V následném vykreslení Roubínkovi povahy „*vyzrává Jiráskovo charakterizační umění...*“¹²⁶ V tomto bodě se tak začíná dominantněji uplatňovat osobitý autorův humor, který nebojácně využívá převážně prvky satiry. Právě satira zde představuje širokou oblast, odkud autor při popisu dané postavy a jejího charakteru čerpá nejvíce. Můžeme tedy konstatovat, že Roubínkova postava je jakýmsi výtvozem či přímo ztělesněním humoru, skutečnosti i samotného literárního umění. Příslušné výpovědi, týkající se nákresu úřednickovi povahy, mnohem jasněji ukazují, že „*Jirásek jak děsem a tragikou, tak směšností a komikou vládne, že je mu reálnost celého světa českého a celého nitra lidského stejně přístupnou látkou. Je poeta, ... jenž se zná k ideálním statkům života lidského, jako k hmotným součástkám jeho.*“¹²⁷ Autor jen pozvolna načrtává jednotlivé charakterové Roubínkovy rysy a to zvláště pomocí menších útržkovitých výpovědí nebo několika nápadnými momenty – například jeho čtení Máchova Máje. K jeho podrobnějšímu a spíše reálnějšímu vykreslení autor zobrazuje nemálo jeho naučených zvyků a oblíbených činností – mezi nimi například nejrůznější pojmenovávání vlastních kabátů, psaní dopisů zcela spořádaným a promyšleným způsobem či láska k obrazu krále Herodesa složeného z ubitých těl betlémských mládětek. Do popředí vystupují i jeho mnohdy komické až absurdní výroky z převážně historické oblasti znalostí. „*Říkávalť: „Žižka a císař Josef, to byli Čechové!“ ... „A ten kostel náš, ten je po nich na památku!“ ... Žižka a císař Josef, nad ně pak Herodes král, byli zamilovanými, ačkoliv jakživ šíře se o nich nerozpustil, než jak uvedeno.*“¹²⁸ Uvedené výroky také odhalují jeho vztah k vlasti a k českému národu. Vztah vyznívá v reálné podobě, protože Roubínek „*nebylť ... nepřítelem své národnosti, ale také ne přítelem. Slovem, byl pravým, celým úředníkem, oddaným milostivé vrchnosti, jenž dbal na starý obvyklý pořádek a novot z duše nenáviděl. Než dle některých výpovědí jeho bylo možná souditi, že se povznesl k mnohým opravným náhledům dějepisným, které*

¹²⁶ PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 437.

¹²⁷ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek.* Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha: Jan Otto, 1901, s. 39 – 40.

¹²⁸ JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie.* U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 211.

od běžných valně se odchylovaly.¹²⁹ Autor tímto propracovaným postupem směřuje k ucelené Roubínkově charakteristice, ze které nejjasněji vidíme jeho upjatost a omezenost. Přesto však Roubínek „není karikatura, je to rokokově stilisovaná podobizna, cenná kulturní i umělecká památka na naše lidi, jak bývali ...“¹³⁰

Blíže poznáváme všední odpolední počínání v úřednické domácnosti, ve které se pan Roubínek obvykle věnuje psaní, paní Roubínková klidnému odpočinku a slečna Lotty konverzaci s přítelkyní. Dny v rodině postupují v převážně zjetých kolejkách, z čehož lze vyvodit stereotypní způsob chování i myšlení jejích členů a rovněž jejich horlivé lpění na tradici. Dokladem toho je sám pan Roubínek, který ve všem svém konání a jednání postupuje v souladu s mnohaletými společenskými zvyklostmi. Proto přímo ukazuje svou osobní rozhořčenost nad zaváděním nových výrazů do českého jazyka, když se ptá: „*Jaké neslýchané novoty zavádějí se do té češtiny?*“¹³¹ Původ vzniku těchto novotvarů připisuje nejvíce mladé filosofii, reprezentované rozverným studentstvem. Vedle něj tuto tradici následuje i paní Roubínková, ale spíše jen z jakési obavy o manžellovu spokojenost. Proto Vavřenu připomíná: „*Prosím jich, bude-li muž přítomný, mluvěj' raději německy anebo aspoň jako obyčejně, ... Ta nová slova nerad slyší ... Myslí, že to všechno naschvál – ty novoty.*“¹³²

Výrazněji se značná pozornost soustřeďuje na filosofující mládež, konkrétně na hrdiny Vavřenu s Frybortem. Oba studenty nacházíme nejdříve ve chvíli, kdy zasedají ke stolu, aby společně rozmýšleli nad sepsaným projevem, který ve spolupráci vytvořili. Listina, jež nyní představuje hlavní bod jejich zájmu, vystihuje nemalé jejich snažení o znovuzavedení studentské oslavy prvního květnového dne. Strůjcem velké studentské nevole je biskupský komisař, od něhož zákaz uskutečnění slavnosti pochází. Studentstvo, jakož i větší skupina občanstva svorně dodržovala tuto výsostnou událost a o to více se o ní začíná v širokém okolí vášnivě diskutovat, protože právě „*nastával první den měsíce máje, který jindy býval tak hlučný a veselý. Toho dne odjakživa slavívali filosofové podle starodávneho obyčeje a jaksi již svého privilegia majáles, slavnost májovou, na kterou se ... všecko město po celý rok těšilo.*“¹³³ Rozmluva obou

¹²⁹ Tamtéž, s. 211.

¹³⁰ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla.* Praha: Jan Otto, 1901, s. 40.

¹³¹ JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie.* U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 213.

¹³² Tamtéž, s. 216.

¹³³ Tamtéž, s. 205.

filosofů je dosud tajena i před jejich dvěma spolubydlíci, neboť je potřeba pečlivé přípravy na zdařilý boj o záchranu slavnosti. Jadrné debaty o tomto tématu se vedou převážně na půdě koleje, kde se jednotlivé filosofující ročníky scházejí ke studiu. Nastává situace, kdy Vavřena promlouvá k zástupu posluchačů. Předčítá jim vzkaz anonymního pisatele, který připomíná a odhodlaně zdůrazňuje potřebu oslavit tuto výsadní událost. Příchod profesora však zarazí všudypřítomné veselí z Vavřenova srdečného projevu, neboť vážný muž všemu studentstvu oznamuje trvajících zákaz májové oslavy. Vyplývající sporné události, jež se ihned po tomto oznámení vytvářejí, v sobě nesou mnohem životnější ztvárnění nastalých situací a tím i spoustu realisticky vyjádřených motivů a rysů.

Panující atmosféra počínajících událostí, do kterých v příběhu následně vplouváme, nás mocně vtahuje do pestrého maloměstského života, jehož realita je tu čtenáři dávana na odiv mnohem silněji než kdy předtím. Je to zjevné převážně tehdy, kdy obrovský neuspořádaný dav studentů přichází na filosofickou mši. Příliv studentů vyvolává v kolemjdoucích údiv a překvapení, protože *„přihrnuli se jako stádo pomíšení, neseřadění, a v jakém nepořádku přišli, tak se postavili neb usadili. Hle, jak tu tam hlavy dohromady strkají, šeptají, jak významně na sebe hledí! Bývalý klid byl tentam a nebývalý ten rozruch nemohl ani v poklidném chrámu se utišiti.“*¹³⁴ Vzniklé nepokoje se potýkají také se svými důsledky. Vavřena i Frybort společně s několika dalšími studenty jsou předvoláni k rektorovi, u kterého ospravedlňují své minulé jednání v koleji.

Nastává májová noc. Její malebné vyobrazení, které nám autor předkládá, navozuje vznešenou atmosféru a pozitivní naladění měsíce května tak, jak je to příznačné pro romanticky pojatou tvorbu. Hned několik řádků zde autor věnuje romantickému ztvárnění májové noci a zachycení příjemných pocitů mládeže při „pálení čarodějnic“, kdy *„po celé krajině halící se v šeré, tajemné roucho vzplanulo množství zářících ohňů ... Největší dav shromáždil se na výšině u sochy sv. Prokopa, nad níž mladistvé listí staré košaté lípy tichounce ševalilo.“*¹³⁵ Romantickou se v májovém večeru jeví i postava Vavřeny, který osamoceně rozjímá o Nedošinském háji, snově romantickém prostoru, *„jenž v šeru večerním se rozlehle a tajemně černal. Na výšině z tmavého stromoví jeho vystupoval bílý panský dvorec, jako tichý,*

¹³⁴ Tamtéž, s. 207.

¹³⁵ Tamtéž, s. 219.

opuštěný hrádek, a v dolině, kam dlouhé stíny šerého háje nezacláněly, blyštěla se hladina širého Košíře. Za hájem, ... plály ohně a kmitala se světla.¹³⁶

S příchodem máje nastává také den, kdy studenti ve městě podnikají hromadný průvod a přes vědomí zákazu zahajují majáles. Jsou živěji popisovány jejich kroky směřující do Nedošínského háje, kde se podle tradice ona slavnost vždy odehrávala. Tento akt je teprve začátkem následných prudkých společenských událostí. Zároveň se s jeho pomocí odkrývají nejednotné zájmy obyvatel města. Nejjednoznačněji „se to projevuje v kresbě dvou ozbrojených útvarů – zámecké a městské národní gardy a studentské legie – i vystižením dvou protikladných prostředí města – studentského a rodiny panského úředníka aktuára Roubínka.“¹³⁷ Prostor Nedošínského háje nabízí vedle studentského útočiště ještě jeden prostor - prostor romanticky vyhlížející. V přilehlém lese se setkávají milenci, Vavřena s Lenkou. Kulisa okolní přírody odráží radostnou blaženost, kterou milenci pociťují po vzájemném shledání: „**Kráčeli mlčky travnatou stezičkou mezi křovinami a stromovím. Jas sluneční i lahodný stín mile se střídaly ...**“¹³⁸

V centru májové oslavy a neutuchajícího veselí studentské mládeže a městského lidu se také seznamujeme s výraznou postavou postarší paní Rollerové, která svým vůdcovským charakterem směle doplňuje Roubínkovu úřednickou rodinu. Tato vdova po purkmistru je ráznou a zvědavou ženou, která neopomine sebemenší událost opatřit svou kritickou poznámkou. Z tohoto usuzujeme, že její postava je „**celá ryzí pravda a komičnost vtělená.**“¹³⁹

Již uplynulá studentská slavnost opět nezůstala bez odezvy z řad profesorského sboru v koleji. Mnohým studentům, mezi nimi i Vavřena s Frybortem, reálně hrozí trest v podobě vyloučení z filosofických studií. Celé město rovněž diskutuje o možných následcích svérázné prvomájové oslavy. Nutnost strávit několik hodin ve „filosofickém vězení“ se stala studentům konečným trestem. Vavřena se však musí vyrovnat ještě s jedním trestem, který je pro něj mnohem bolestivější. Tento trest není důsledkem oněch „studentských bouří“, ale je důsledkem jeho vztahu s Lenkou, který je

¹³⁶ Tamtéž, s. 220.

¹³⁷ PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 437.

¹³⁸ JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie.* U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 233.

¹³⁹ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek.* Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha: Jan Otto, 1901, s. 42.

Roubínkovými odhalen. Sám Roubínek zjišťuje, že si milenci vyměňují vlastenecké knihy, kterými on opovrhne a označuje je za neznabožské. Vavřena je tedy nucen ukončit výuku úřednického synka a jeho pozici zaujímá nový učitel, též skrytý vlastenec jako Vavřena. Okamžitě se tedy stává zprostředkovatelem korespondence mezi Vavřenou a Lenkou. Milenci se také několikrát tajně scházejí v zámeckém parku, kde své milostné chvíle prožívá i další zamilovaná dvojice – Frybort s Mářinkou. Mladé lásky hrdinů snad ještě více dozrávají v romantickém zámeckém prostředí, které jim poskytuje vytoužené a nerušené spočinutí.

Vlahé májové dny jsou minulostí. Zimní čas, který střídá čas podzimní, s sebou přináší dychtivě očekávanou událost v podobě filosofského plesu. Tento ples vyvolává v městském lidu vznešené pocity a jeho honosný nádech je patrný v každé pečlivě popsané maličkosti: „Kolem zdí pod četnými velkými zrcadly byly fotely a pohovky, kdež zasedal nejvyšší tribunál: paní, gardedámy.“¹⁴⁰ Nejen plesová událost však hýbe maloměstským životem. Litomyšl ztrácí klid s příchodem nového jara, kdy v celé zemi nastávají zásadní společenské změny. Historické hledisko, které je do vyprávění vloženo, nás více utvrzuje v reálnosti příběhu, ke které se autor v tomto díle přiklání mnohem častěji, než tomu bývalo v jeho předcházejících dílech. Autor v příběhu přímo uvádí reálné historické okolnosti tak, aby výsledek vyprávění byl pro čtenáře co nejsrozumitelnější a mohl si ho lépe představit: „Metternich padl, cenzura zrušena a dovoleno zřízení národní obrany. Dne 15. března prohlášena konstituce ... Ve Vídni zřízena legie studentská, rozdělena po starořímsku a zanedlouho nebyla jedinou.“¹⁴¹ Stále více se prosazuje vlastenecký duch, který zemi pozvolna probouzí. Utváří se studentská legie, formuje se zámecká garda. Do vlasteneckého proudu jsou vtahováni i mnozí, dříve lhostejní, obyvatelé města. Uvolnění doby se odráží v nebývalém ruchu společenského života: „Vypsányť volby do českého sněmu ..., Palacký vydal svůj slavný manifest. Pak Češi a Němci, dříve svorní, rozrůznili se, v Praze udála se nejedna výtržnost a kocovina.“¹⁴²

Litomyšl dostává znepokojivou zprávu o vypuknutí pražské revoluce, v níž se Pražané odhodlaně staví proti císařskému vojsku. Na základě ujednání shromážděného měšťanstva se na pomoc do Prahy vydávají členové městské gardy v doprovodu

¹⁴⁰ JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie*. U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974, s. 275.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 277.

¹⁴² Tamtéž, s. 286.

několika studentů. V ohnisku pražských bouří se na straně bojujících studentů objevují i hrdinové Vavřena, Frybort a Špína. Průběh ostré bitvy je autorem detailně a věrně vyobrazen, například v situaci, kdy „*rány zarachotily, granáty svištěly a třaskaly, ..., tu tam ozvalo se zasténání i smrtelný chrapot ...*“¹⁴³ Krutá skutečnost a smutné okamžiky se dostaví v epizodě, kdy je v boji smrtelně zraněn student Špína. Jeho nešťastný osud se zdá být dovršením nelítostných pražských bitev, které pomalu utichají. Na řadu přicházejí tresty za vzniklé nepokoje. Krátce po skončení všech bojů má následující děj poměrně rychlý spád. Stručně se dozvídáme o smrti úředníka Roubínka. Tuto truchlivou skutečnost však střídají daleko radostnější chvíle, které ideálně dokončují rozmanitý příběh, neboť se koná svatba Fryborta s Mářinkou a v zápětí také svatba Vavřeny s Lenkou. Po veškerých peripetiích a útrapách se tak život obou párů konečně naplňuje štěstím a spokojeností. Slečna Elis odchází společně s Vavřenou a Lenkou do jejich nového domova a student Zelenka se dostává do kláštera, kde teprve nachází své pravé štěstí.

Autorovo uzavření příběhu je vzhledem ke všem nelítostným událostem, se kterými se hrdinové museli vyrovnat, neočekávaně optimistické. Šťastná rodina a klidný život jsou pro hrdiny oceněním za jejich prožité nesnáze. „*Domov, děti, věrná žena představují pól bezpečí a klidu, protiváhu veřejného zápasu a cílevědomého usilování, které Jiráskova zajímá na dějinách.*“¹⁴⁴ V příběhu je možno zahlédnout i několik úryvků písní, které vhodně s dějem korespondují. Jejich funkce spočívá v oživení popisovaných událostí, ale „*i sama duše těch zpěvů se budí tím okolním světem, z něhož a pro nějž kdysi ta která píseň povstala.*“¹⁴⁵

Značná autorova pozornost je věnována obdobně jako v novele *U rytířů* prostředí Litomyšle z dob minulých. „*Starobylá Litomyšl se svými historickými stavbami i s přírodním půvabem Nedošínského háje dala Jiráskově povídce kouzelný rámeček.*“¹⁴⁶ Uvedené prostředí autor v příběhu efektně vyzdvihuje a vybírá si jej z velké části proto, že „*Litomyšl vyplnila celých čtrnáct let života Aloise Jiráskova. V ní psal četné své první literární práce, ...*“¹⁴⁷ Snad žádné zákoutí tohoto města neopomenul čtenáři procítěně

¹⁴³ Tamtéž, s. 291 – 292.

¹⁴⁴ LEHÁR, J., A. STICH, J. JANÁČKOVÁ a J. HOLÝ. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 340.

¹⁴⁵ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek*. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha: Jan Otto, 1901, s. 42.

¹⁴⁶ VORLÍČKOVÁ, Marie. Tou cestou jsem šel. In: *Sborník společnosti Aloise Jiráskova II*. Praha: Společnost Aloise Jiráskova, 1996, s. 44.

¹⁴⁷ FREY, Jaroslav. *Postavy a dějiště souboru spisů Aloise Jiráskova*. Praha: Orbis, 1953, s. 14.

přiblížit. Právě to může ve čtenáři vyvolat touhu procházet se těmi okouzujícími místy, jako by pro něj byly důvěrně známými. „*Je to zvláštní maloměstský svět, obraz se světly i mírnými stíny, který má půvab pozdního baroka a empiru.*“¹⁴⁸

Děj příběhu je vypravován srozumitelně, i když autor „*určité události přesouval v čase, aby dosáhl návazného a poměrně rychlého stupňování společenských procesů,* ...“¹⁴⁹ Konstrukce postav a jejich charakterů se ukazuje propracovanější než v autorových předešlých dílech. Také s jazykem autor manipuloval velmi promyšleně. V souvislosti s výchovou českého čtenáře zde příhodně pracuje i s německými výrazy, ale „*v povídce se němčiny užívá střídme a s uměleckým záměrem: v zájmu stupňování napětí mezi pokrokovými a konzervativními živly,* ...“¹⁵⁰ Výpovědi vševědoucího autorského vypravěče se obdobně jako v předchozích dílech prolínají s výpověďmi postav. Velký prostor je věnován jednotlivým postavám ve svých dialogích, někdy i monologích, což čtenáři pomáhá snadněji odkrýt, co si tyto postavy myslí a co cítí.

4.3 Zemanka

Povídka s názvem *Zemanka* byla napsána roku 1885, její knižní vydání se datuje o dva roky později. Jirásek zasadil příběh této své menší práce do doby doznívajícího husitství, které tvoří základní rámec díla. Předkládá nám pochmurný a smutný obraz období vlády Jiřího z Poděbrad, čímž se tato povídka zásadně liší od jeho idylické povídky *Maryla*, kterou psal v témže roce a ve které je panování Jiřího z Poděbrad zachyceno mnohem šťastnějším způsobem. Tímto se Jiráskovo zpracování *Zemanky* výrazně odlišuje i od jeho *Maloměstských historií*, které jsou protkány jeho kouzelným humorem a radostným pohledem na svět.

Stejně jako v předešlých rozebíraných dílech, i v této povídce je při líčení děje patrné, vedle autorova uměleckého, také historické hledisko. Povídka svou kompozicí mnohem více odráží autorův umělecký vývoj směrem k tvorbě historické povídky. V případě *Zemanky* se jedná o nástin pomíjejícího husitství v 15. století s ohledem na tehdejší společenské a náboženské konflikty. Významnou pozici v té době zaujímal Tábor, který představoval centrum stoupenců revolučního husitského hnutí. V tomto díle je Tábor poražen vojskem krále Jiřího z Poděbrad, táborští bojovníci proto hledají

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 14.

¹⁴⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*. Praha: Melantrich, 1987, s. 109.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 111.

novou cestu pro své učení. Tu nacházejí v adamitství, v radikální tábořské skupině. Na základě tohoto historického aspektu se dílo ukazuje v reálnějším a životnějším světle, avšak i zde se autorovi podařil poutavě vykreslit příběh lásky.

V počátcích vyprávění nás autorský vypravěč přivádí na dvorec jedné z hlavních postav příběhu. Jde o doubravického zemana a horlivého utrakvistu Prokopa Odrody, známého též pod oslovením Němček. Jeho postavu nám příliš nepopisuje, uvádí pouze jeho charakterové vlastnosti, podle nichž se dozvídáme, že je to starší muž, velice přísný, vážný, postrádající srdečnější a vlídnější stránku ve svém charakteru. Naopak je tomu u jeho ženy Elšky, mladé zemanky, které autor propůjčuje milou, laskavou povahu a snaží se precizně vystihnout její líbezný vzhled, popisuje „*husté její plavé vlasy, hebounké jako len, splývající zlatými prameny, ... jemné, přibledlé líce ..., bělostnou její šíji a rámě.*“¹⁵¹ Čtenář je rovněž zasvěcen do okolností vzniku jejich nelehkého vztahu. Poprvé se setkali již v době, kdy Němček bojoval u Lipan v pražském vojsku proti stoupencům Tábora. Toho času byla Elška ještě malým děvčetem, které na lipanském bitevním poli opatrovala její teta Bonuše, neboť dívčin otec, tábořský hejtman, v této bitvě zahynul. S malým děvčetem a jeho opatrovníci zůstali v poli ještě malý chlapec se svou babičkou, která oplakávala smrt svého syna, v bitvě padlého. Tehdy Odroda „*po vítězství ukořistil mezi jinými i tábořské děvče,*“¹⁵² nedbal nářků chlapce, který byl dívčím přítelem a odvezl ji společně s tetou na tvrz ke svému bratranci. Zde obě po několik let skromně žili. Od bitvy uplynul dlouhý čas, z malého děvčátka se stala krásná mladá žena a Němček, tehdy už zralý čtyřicátník, ji nabídl sňatek. Dívka, jež dosud se svou tetou pobývala na nehostinné tvrzi jeho bratrance, se dlouho nerozmýšlela. Nikoli však láska k vážnému zemanovi, ale možnost stát se volnou a samostatnou ženou v jeho domě ji dovedli k zásadnímu rozhodnutí, a proto „*přijala jeho ruku a tak stala se manželkou Prokopa Odrody z Doubravic a z opuštěné chudé dívky vladycké bohatou zemankou.*“¹⁵³

Autorova pozornost se nevyhýbá ani popisu krutých obrazů bitvy, můžeme vidět jak „*sugestivně kreslí válečné scény, ... v nichž se ... válečníci ocitají, ...*“¹⁵⁴

¹⁵¹ JIRÁSEK, Alois. *Maryla – Zemanka*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, s. 161 – 162.

¹⁵² VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek*. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha: Jan Otto, 1901, s. 104.

¹⁵³ JIRÁSEK, Alois. *Maryla – Zemanka*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, s. 170.

¹⁵⁴ PEŠAT, Zdeněk. Alois Jirásek. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 445.

Tragičnost válečné situace se čtenáři ukazuje přímo v reálném světle ve chvíli, kdy přeživší bojovníci Němček se svým bratrancem „*viděli do nedozírna samá lidská těla, mrtvá nebo v bolestech sténající, když pohlíželi na válečné vozy, ... nehybné, bez koní, plné mrtvých obhájců svých, zalité jejich krví, mající pod koly i před nimi hromady mrtvých útočníků, ...*“¹⁵⁵

V ději následně vstupujeme do suchem vyprahlé krajiny, kde stejně jako po celém širém kraji panuje velké horko. Popisu krajiny věnuje autor na tomto místě nápadně velký prostor, proto názorně uvádí, že je „*země vyschlá jako chudý prs mateří, sypká, lidskou prací změlněná prst pokryla se tvrdou korou a od vedra se rozpukala, i na tvrdých stezkách a cestách zejí trhliny, a tvář země, ... pokryta vysoko šedivým, teplým prachem.*“¹⁵⁶ Karavana cikánů, která prochází touto opuštěnou krajinou v doprovodu svých koní, se ze všech sil snaží nalézt alespoň kapku vody. Tu také zdárně nacházejí v nedalekém rybníčku, který jim poskytuje osvěžení. Celá karavana je ovšem zahrnuta čeládkou ze sousedního dvorce. Pánem na tomto dvorci je již zmíněný Prokop Odroda, který cikány viní ze smrti svého oblíbeného koně. Je hluboce přesvědčen, že jej právě oni očarovali, neboť se s nimi jednoho dne potkal při cestě domů na svůj dvorec. Se svou čeládkou se proto ihned vydává na cestu, aby cikány chytil a potrestal. Tato družina pronásledovatelů, již se dosud nepodařilo cikány najít, přijíždí po namáhavé cestě do odlehlého lesa, ve kterém se stává svědkem schůze adamitské společnosti. Odroda a jeho muži jsou velmi pobouřeni tím, co v lese spatřují: „*Bláznovské divadlo! Jako divoké vidění nějaké v horečném snu, ... Zčernalým paloukem kmitaly se nahé postavy, ... pobíhaly lučinou jako divé.*“

Mezitím, co Odroda stále pronásleduje nenáviděné cikány, nás autor přivádí do společnosti krásné Elšky, hlavní ženské postavy příběhu. Čtenáři je blíže osvětleno kouzlo této hrdinky, má možnost více poznat její vnitřní svět. Elška není v manželství po boku tvrdého zemana šťastná. Své myšlenky a pocity nedává v jeho přítomnosti najevo, je skličována jeho četnými příkazy a lhostejností. Snaží se být poslušnou ženou, která bez vlastní realizace na panství pouze „přežívá“. Jedinou důvěrníci jí je stará teta Bonuše, které sděluje, co se v jejím nitru odehrává. Ráda se také chodí procházet do zahrady, která se rozléhá u stavení a která jí dopřává vytouženou volnost a odpočinek. Jelikož to ale její muž nerad vidí, chodí do zahrady tajně. Ten den, kdy Němček odjíždí

¹⁵⁵ JIRÁSEK, Alois. *Maryla – Zemanka*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, s. 166 – 167. Zdůraznění realistických prvků v textu je znázorněno podtrhnutím písma.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 171.

pronásledovat nenáviděné cikány, vstupuje Elška do zahrady. Jejími společníky se stávají dvě malé šafářčiny děti, chlapec a dívka. Prostor zahrady je autorem malebně vystižen, jeho poklidná atmosféra nechává volně plynout Elščinu nespoutané myšlenky. Spokojeně a „*ráda těkala zrakem svým po lesích, chmurně se rozkládajících k východu za dvorcem, nejraději však po vesnicích bělajících se opodál i daleko mezi stromovím a v polích, až obyčejně naposled utkvěl její pohled tam, kde v dáli čněly vysoké věže nejbližšího města.*“¹⁵⁷

Hlavní hrdiny příběhu doplňuje postava statného Laurina. Nyní již dospělý mladý muž, který byl oním malým chlapcem, synem padlého tábořského bojovníka a přítelem Elšky z Tábora, kde si spolu v dětství hráli. Laurin přichází na Odroduv dvorec. Nejprve se zde objevuje jako poutník, který úpěnlivě prosí o trochu vody. Elška, která pobývá v tu dobu na dvorci bez svého manžela, ochotně muže uvítá a pohostí v domnění, že se jedná o zbloudilého cizince. Hned ve dveřích je předněji zaujata pěknou poutníkovou tváří, kolem které „*zavlály dlouhé, něco zkadeřené vlasy barvy havraní, nejvíce však jiskrnýma očima. Černé byly, jakož i hebounké vousy kolem líce mužně sličného, ...*“¹⁵⁸ S jeho příchodem se také nad krajinou poprvé za dlouhý čas objevuje déšť. Zdá se nám, že teprve jeho postava má v sobě tu moc přivolat dešťovou spásu na teplem vyprahlý kraj. Také může vzniknout myšlenka, že deštivé počasí s sebou přináší určitou proměnu či nové události. Avšak nejen proto je jeho figura obestřena tajemstvím. Mladý muž se dává do nadšeného hovoru, „*mluvil velice živě, ano rozohňoval se, oči jeho mocného výrazu počaly zářit zvláštním leskem, jaký zažehují ve zraku nadšení nebo blouznění.*“¹⁵⁹ Svou podmanivou řečí strhává veškerou Elščinu i Bonušinu pozornost. Obě ženy jsou velmi okouzleny jeho znaleckým vypravováním, díky kterému se domnívají, že jde o kněze. Pravda o poutníkově původu se však ukáže ve chvíli, kdy se Bonuše rozpomene na jeho jméno, neboť jí smělý mládenec připomíná jeho otce, kterého dobře znala. Tím si také Elška uvědomuje, kým ve skutečnosti tento poutník je a je jí mile překvapena. O to víc se Laurin pouští do vyprávění, kde celý ten dlouhý čas od konce lipanské bitvy strávil, horlivěji také mluví o náboženské situaci v zemi. Jeho náboženská mluva je však tajemná – neprozrazuje od kterých mistrů poučení o „svaté pravdě“ získal. Na tomto místě se tedy opět objevuje

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 179.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 182.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 184.

motiv tajemství, který je s jeho postavou úzce spjatý, potvrzuje to i sám autor: „*Tajemné šero ukládalo se kolem jeho postavy.*“¹⁶⁰

Elška prožívá nebývalou radost ze setkání s dávným přítelem z dětství, který se objevuje právě ve chvílích její největší samoty. Laurin v ní vyvolává dosud neznámé pocity a touhy, v jeho přítomnosti mladá žena nápadně ožívá: „*Muže svého nemilovala a Laurin duši její, učení táborského plnou, prorockým zápalem uchvacoval.*“¹⁶¹ Vidíme náznak romantiky pokaždé, kdy se Elška s Laurinem setkává. Jeho společnost „*vzrušila ji mile a se zalíbením tkvěly zraky její na Laurinových výmluvných rtech, na hebounkých, lesklých vousech, ..., ráda naslouchala jeho zvučnému, svěžímu hlasu, a nade vše ji poutaly jeho černé oči, v nichž tolik nadšení a ohně.*“¹⁶² Od Bonuše se Laurin dozvídá také o Odrodovi a o nelehkém Elščině životě po jeho boku. Nerad zjišťuje, že jde o stejného muže, který jeho milou Elšku s sebou před lety odvezl.

V domnění, že se v noční hodinu Odroda zpět na dvorec nevrátí, zůstává Laurin přes noc. Autor tuto noc využívá pro vykreslení další romantické scény Elšky a Laurina. Na pomoc si bere nejdříve atmosféru přírody a její světelné proměny: „*... chvílemi mihla se tichá blýskavice jako mrknutí obrovské svíce ... Stromy i křoviny na zahrádce ztichly, nikde ruchu, nikde hlasu. Nad obzorem chvílemi vyšlehla zář daleké bouře.*“¹⁶³ Závan romantiky v sobě skrývá i následný Laurinův zpěv, který Elška zaslechne vycházet z jeho pokoje. Je uchváćena jeho zpěvem: „*... hleděla před se ve snění, ve sladkém opojení duše, jaké se jí zmáhá za letní vlašné noci, kdy mladé srdce netuší se probouzí a sladká touha do něho tajně po prvé se vkrádá.*“¹⁶⁴ Ranní probuzení nyní Elšce připadá krásnější než kdy předtím i příroda se v Laurinově přítomnosti na dvorci zcela proměňuje, protože „*jitro bylo svěží a ne jako skoro každé toho suchého času, dusné a pařlivé.*“¹⁶⁵ Obě postavy se spolu opět setkávají, nyní však na příhodnějším a romantičtější místě – v zahradě. Tam Laurin Elšce předá tajnou knihu o adamitském učení Mikuláše Křížovského a odchází do okolních vsí toto učení hlásat a šířit.

Odroda přijíždí z cikánského honu a Elška, všemi myšlenkami u přítele Laurina, stále častěji vyhledává osamocenou a klidnou zahradu pro své nadšené rozjímání.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 190.

¹⁶¹ VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla.* Praha: Jan Otto, 1901, s. 104.

¹⁶² JIRÁSEK, Alois. *Maryla – Zemanka.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, s. 189. Zdůraznění romantických prvků v textu je znázorněno tučným písmem.

¹⁶³ Tamtéž, s. 190.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 191.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 200.

Prostředí zahrady pro ni představuje „rajský ostrov“, kde „jenom na Laurina myslí, na to, jak se s ním shledala, co mluvil, jak si jeho sličný obraz na mysl uvádí, ...“¹⁶⁶ V tomto tichém prostředí se věnuje i četbě knihy, kterou jí Laurin věnoval a která v ní vyvolává rozpačité myšlenky a pochybnosti v otázce víry. Zahrada je i místem, kde se s Laurinem po jeho odchodu opět několikrát tajně shledává a rozmlouvá o víře.

Vytrvalý Odroda zahazuje, po domluvě s dalšími zemany z města, pátrání po stoupencích adamitství s cílem tvrdě potrestat tyto pozůstatky Tábora. Nejvíce se zaměřuje na dopadení jejich „proroka“, kterého ve skutečnosti představuje sám Laurin. Zároveň se dozvídá pravdu o záhadném muži, který byl hostem jeho ženy v době, kdy se hnal za cikány. Je rozezlen na Elšku, která mu ustrašeně ospravedlňuje svoje chování. Počasí zde opět výstižně koresponduje s vážností situace: „Venku byla čirá tma. Bouřlivý vítr vál a temné hřímání zvučelo pustou nocí.“¹⁶⁷ Můžeme tedy snadno vidět doplňující se roviny postav a přírody. Na druhé straně ale autor již plně odkrývá Elščino nitro, když rozhodně uvádí, „že si Laurina zamilovala, že v něm její život, že lásku tu tajila, tlumila.“¹⁶⁸

Už je tomu několik dní, kdy Elška stále nemá zprávy o svém milém, který se v kraji skrývá před pronásledovateli. Ani na smluveném místě, u starého dubu v lese, nenachází Elška žádné Laurinovo psaní. Ze strachu o svého milovaného se sem však jednoho dne, kdy Odroda z dvorce odjíždí, vypraví, aby mu zde zanechala varovnou zprávu o manželem rozpoutaném pátrání. Je ohromena, když se tu s Laurinem setkává. Přichází, aby se s Elškou rozloučil, neboť mu pro kruté pronásledování není přáno v kraji déle zůstat. Teprve v této chvíli si autor bedlivěji všímá Laurinových citů k Elšce a v dojemné scéně loučení nechává jeho lásku zcela promlouvat: „Elško, moje duše! ... Nyní smím, nyní musím tobě říci, co v srdci jsem tajil a co mne soužilo. Pojď se mnou! Pojď, Elško! Musíš, půjdeš! ... Přemáhal jsem se, mučil a zatajil ti, žes mně nade všecko ... Že jsem si tě hned na první spatření oblíbil a jak láska má se rozmáhala, rostla.“¹⁶⁹ Láskyplné chvíle, které milenci při bolestném loučení prožívají, se rázem navždy vytrácí. Jejich lesní skrýš je odhalena ve chvíli, kdy oba milence znenadání napadá zuřivý Odroda. Ve vzteku smrtelně zraňuje Elšku, avšak on sám je poté zabit Laurinovou dýkou. Smrt zemana Odrody vyvolává mezi lidmi po celém kraji velké pozdvižení, jeho

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 208.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 228.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 228.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 235 – 236.

vraha se však nepodaří nikdy dopadnout. Bonuše, zklíčená Elščinou ztrátou, brzy umírá a hospodaření na zemanově dvoře se ujímá jeho příbuzenstvo. O adamitském hnutí se již nikdo nikdy v kraji nedoslechl. Tajné Laurinovi cesty šířící myšlenky Křížovského však neustávají, při těch cestách po známém kraji *„po každé zastavil se v černém háji ..., aby se zadumal u osamělého hrobu mladé zemanky.“*¹⁷⁰

Celou povídku, ač nevelkého rozsahu, lze zejména pro její hluboký historický význam postavit vedle Jiráskových slavnějších a rozsáhlejších děl, jejichž příběhy vychází z husitského období. Zpracováním této historické látky již Jirásek výrazněji ukazuje své zakotvení v realistické tvorbě, ve které později vznikne většina jeho významných prozaických děl. Realistický aspekt lze snáze rozpoznat i v postavách této povídky, jejichž charaktery zde nejsou již tolik zidealizované. Častým motivem, který se tu objevuje, je motiv tajemství (nalezneme jej například v souvislosti s Laurinovým náboženským učením), naopak jediným romantickým rysem je zde osudová láska mezi Elškou a Laurinem.

Také v tomto díle nacházíme vševědoucího autorského vypravěče. Na základě převážně dialogického vyjádření postav odhalujeme jejich myšlenky, úvahy a vnímání určitého prostředí (například Elščino zalíbení v prostředí zahrady). Příběh je vypravován jasně a věcně, jen občas se čtenář může dostat do úzkých z důvodu výskytu některých archaických výrazů (například slova vladyka, plebán či pacholek), z čehož plyne, že jazyk textu je přiblížen spíše dobovému čtenáři. Tento jazyk tedy odhaluje *„dobovou konvenci, která ovlivňuje podobu vyprávěcího způsobu, vnějšího světa a vůbec celou oblast tematických plánů, ale i podobu slovní zásoby a intonace.“*¹⁷¹

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 240.

¹⁷¹ KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007, s. 204.

5 Závěr

Alois Jirásek se svou rozsáhlou uměleckou tvorbou, čítající hned několik významných titulů, nesmazatelně zapsal do základního fondu české národní literatury. Jeho díla jsou vyvrcholením obrozenecké tradice české literatury a současně v nich můžeme spatřit i počátky tradice novodobé realistické historické prózy. Hned několik z nich patří v naší kultuře k nejrozšířenějším, neboť jsou se stejnou radostí čteny příslušníky všech generací. Z tohoto lze rovněž usoudit, že jeho díla představují srozumitelnou četbu pro nejširší lidové vrstvy.

Tato Jiráskova bohatá tvorba však zahrnuje i menší práce, a třebaže jsou mezi čtenářstvem méně rozšířené, svojí značnou uměleckou hodnotou si zaslouží naši pozornost. A právě z tohoto důvodu jsem se některými z nich v této práci blíže zabývala. Především jsem se snažila zjistit, jaký charakter tyto práce mají a jak moc v sobě odrážejí Jiráskův umělecký přechod od romantické tvorby k tvorbě realistické.

Abych mohla tuto drobnou prózu stručně shrnout, je nutné se obrátit k Jiráskovým uměleckým začátkům, do první poloviny sedmdesátých let, neboť převážně tehdy svá menší díla začíná psát. Jeho první prozaické práce, vycházející roku 1878 pod souhrnným názvem *Povídky z hor*, čerpají své náměty ze života horských obyvatel Hronovska. Těmito povídkami Jirásek vytváří osobitý žánr drobné povídky založené na jednoduchém příběhu, ve kterém se pokouší vyobrazit neobyčejné typy venkovského obyvatelstva. Předmětem jeho zájmu bylo psychologické vykreslení těchto postav a jejich život v drsném prostředí hor. Dalšími menšími pracemi se Jirásek soustředí na tradici revolučního selství, kterou je možno spatřit v jeho *Skalácích* a také na dobu bitvy na Bílé hoře, která je znázorněna v povídce *Viktora*. Následují díla, která představují jeho přechod mezi dosavadní povídkou venkovskou a povídkou historickou, k nim patří zejména *Vojenské povídky*. Prostředí a obyvatelstvo Litomyšle se poté stávají jeho dalším inspiračním zdrojem. Vznikají tak „maloměstské historie“, do kterých řadíme především novely *U rytířů*, *Na staré poště* a *Filosofská historie*. V menší povídce *Obětovaný* zpracovává s vypravěčskou živelností látku z doby Přemysla Otakara II., naopak povídka *Pandurek* již čerpá z doby prusko-rakouské války. Řada děl poté vzniká v průběhu let osmdesátých. Většina z nich má charakter přípravných prací, avšak některá již představují podstatně zralejší spisovatelova díla. Věnoval se především psaní povídek, novel a venkovských a historických obrázků, v nichž

pokračoval v zobrazování výjimečných typů venkovského lidu. Velkou část jeho tvorby v tomto období tvoří historické povídky. Jednou z nich je tragičností nabytá *Zemanka*, vyprávějící příběh z doby doznívajícího husitství, druhou, podstatně idyličtější, je *Maryla*. Jako historickou idylu označujeme i jeho dílo *Zahořanský hon*, ve kterém se vypráví příběh ze zámeckého prostředí v době rokoka. Další historickou prací je povídka věnovaná mládeži – *Z Čech až na konec světa*, kde se nachází zpracovaný cestopis Šaška z Mezihorí, příslušníka poselstva krále Jiřího z Poděbrad. Snad největší uznání z této drobné prózy postupem času nabyly *Staré pověsti české*, dílo, v němž Jirásek shromáždil nejznámější pověsti vycházející z vývoje českého národa. Následují jeho drobné práce ze soudobé společnosti. K nim se řadí zejména povídka *Do Němec* a povídka *Johanka*, jež popisuje příběh založený na vyprávění jeho přátel. Také v povídkách *Druhý květ* a *Na ostrově* se Jirásek snaží vytvořit obraz soudobé společnosti, zde se však zaměřuje na porovnání vlastních společenských ideálů s ideály dané soudobé společnosti.

Nejlepší cestou k tomu, jak co možná nejpřesněji vystihnout povahu této Jiráskovy drobné tvorby, se ukázal praktický rozbor některých z těchto děl. Proto jsem se tedy rozhodla vybraná díla postupně dějově analyzovat. Na základě této analýzy mohu konstatovat, že Jirásek započal svou pestrou uměleckou tvorbu jako romantický spisovatel. Nejvíce je to patrné v jeho historické povídce *Viktora*, ve které lze nalézt hned několik typicky romantických motivů. Předně k nim patří sama hlavní romantická postava – Viktora. Můžeme obecně říci, že vše, co je v příběhu spojeno s touto postavou, má romantický nádech. Ať už se jedná o její spanilý vzhled, lásku ke Světelskému či o její nešťastnou smrt, kterou si zvolila, aby zachránila životy svých milovaných. Plno romantických motivů je zde rovněž možno shlédnout v rovině nejrůznějšího vykreslení přírodních scenérií. Příroda se v příběhu často stává zrcadlem líčených událostí i vnitřního světa daných postav. Na romantickou tvorbu zde neméně ukazuje také vykreslený motiv vlastenectví.

Jirásek však u romantické tvorby ze svých literárních začátků nezůstal a naopak se vydal na cestu tvorby realistické, k níž se výrazně přiblížil zejména svým zvýšeným zájmem o studia historických pramenů. Současně ho mocně ovlivnilo jeho působení v Litomyšli, kde načerpal inspiraci pro sepsání novel *U rytířů* a *Filosofská historie*. Jejich žánrová charakteristika již výrazněji poukazuje na Jiráskův příklon právě k realistické tvorbě. V případě novely *U rytířů* však tento příklon ještě není tolik transparentní jako

v případě druhé uvedené novely, neboť ve vyprávěném příběhu stále převažují romantické motivy. Mezi nimi vyniká popis šlechtického domu „U rytířů“, dále životní láska mladé paní Zárubové, naopak nešťastná láska její vnučky Ireny k mladému hraběti a především motivy hrdinství a vlastenectví, které jsou spojeny s vlasteneckým cítěním paní Zárubové a jejího věrného přítele pátera Dupala. Bohaté romantiky se nám dostává z popisu Irenina nitra a také výraz přírody je romanticky vykreslen, nejvíce ve spojení právě s Ireniným milostným vzplanutím. Mnohem realističtěji ztvárněný příběh nabízí zmíněná *Filosofská historie*. I když se zde občas setkáme s romanticky pojatými pasážemi textu, převážně v souvislosti s popisem přírody a s vyobrazenou láskou mezi Vavřenou a Lenkou, dominují tu již prvky realistické. Reprezentuje je propracovanější charakteristika hrdinů a detailnější popis prostředí i událostí.

Poslední analyzovanou povídkou se Jirásek již usadil v realistické tvorbě. Stejně jako v předešlých rozebíraných dílech zde zpracoval historický námět, tentokrát však mnohem reálnějším způsobem. Vidět to můžeme zejména ve scénách popisujících tragické obrazy bitvy u Lipan a také na úrovni postav, které jsou vyobrazeny v opravdovějším světle, a to tak, že nejsou příliš zatíženy idealizovanou vizí autora.

Na základě veškerých poznatků, které byly získány během zpracování této práce lze říci, že se Jirásek v naprosté většině svých drobných prozaických děl zabýval poutavým zpracováním historické látky a obrazem lásky, i když pokaždé jiným způsobem. Spojujícím prvkem, alespoň u výše analyzovaných děl, se ukázal také motiv smrti, který je, podobně jako motiv lásky, v každém díle zobrazován odlišně. Analyzovaná drobná díla, jejich zpracování a výběr motivů, rovněž dokládají, že se jimi Jirásek vypracoval z mladého romantika směrem ke zralému tvůrci realistické prózy.

6 Použitá literatura

Prameny

JIRÁSEK, Alois. *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha: Jan Otto, 1874.

JIRÁSEK, Alois. *Maryla – Zemanka*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. ISBN 01-011-62.

JIRÁSEK, Alois. *Filosofská historie*. Praha: Albatros, 1972.

JIRÁSEK, Alois. *Maloměstské historie*. U rytířů. – Na staré poště. – Filosofská historie. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1974. ISBN 01-097-74.

Sekundární literatura

FORST, Vladimír. *Lexikon české literatury*. Osobnosti, díla, ilustrace. 2, H-L; Dodatky k LČL 1, A-G. Svazek I., H-J. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0468-8.

FOUSTKA, Břetislav. *Slabí v lidské společnosti*. Praha: Jan Laichter, 1904.

FRIČ, Jan. *Život a dílo Aloise Jiráska*. K sedmdesátému výročí narozenin. Praha: Gustav Voleský, 1921.

FREY, Jaroslav. *Postavy a dějiště souboru spisů Aloise Jiráska*. Praha: Orbis, 1953.

HOŠEK, Pavel. *Kouzlo vyprávění*. Praha: Návrat domů, 2013. ISBN 978-80-7255-293-1.

HRBATA, Zdeněk a Martin PROCHÁZKA. *Romantismus a romantismy*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1060-4.

HRDINA, Martin. Romantismus v české literární historii. In: TUREČEK, D. a kol. *České literární romantično*. Synopticko-pulzační model kulturního jevu. Brno: Host, 2012, s. 44 – 91. ISBN 978-80-7294-733-1.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti. Praha: Melantrich, 1987. ISBN 32-033-87.

KREJČÍ, František Václav. *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*. Praha: Grosman a Svoboda, 1907.

KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-215-2.

KUNC, Jaroslav. *Soupis díla Aloise Jiráska a literatury o něm*. Praha: Národní knihovna, 1952.

LEHÁR, J., A. STICH, J. JANÁČKOVÁ a J. HOLÝ. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-308-8.

MÁCHA, Karel Hynek. *Máj – Marinka*. Praha: Státní nakladatelství, 1935.

MÁCHA, Karel Hynek. *Máj, básně, dramatické zlomky, dopisy*. Praha: Československý spisovatel, 1986. ISBN 22-122-86.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Tyl, Hálek, Jirásek*. Praha: Československý spisovatel, 1950.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Alois Jirásek v obrazech*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Z české literatury a kultury (1860 – 1960)*. Praha: Československý spisovatel, 1973. ISBN 22-009-73.

NOVOTNÝ, Václav. *Bílá hora a doba pobělohorská v díle Jiráskově*. In: HÝSEK, Miloslav a Karel BOROMEJSKÝ MÁDL. *Alois Jirásek*. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Praha: Jan Otto, 1921.

PÁTA, František. *Bibliografie Jiráskova díla*. In: HÝSEK, Miloslav a Karel BOROMEJSKÝ MÁDL. *Alois Jirásek*. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Praha: Jan Otto, 1921.

PEŠAT, Zdeněk. *Boj o Aloise Jiráska v zrcadle kritiky*. Praha: Československý spisovatel, 1954. ISBN 30112-16.

PEŠAT, Zdeněk. *Alois Jirásek*. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (red.). *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 431 – 464.

PRAŽÁK, Albert. *Karel Hynek Mácha*. Praha: Státní nakladatelství, 1936.

TUČEK, Alois. *Alois Jirásek: kapitoly literárně kritické*. Praha: Hejda a Tuček, 1901.

URBÁNEK, Rudolf. Jirásek a doba poděbradská. In: HÝSEK, Miloslav a Karel BOROMEJSKÝ MÁDL. *Alois Jirásek*. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Praha: Jan Otto, 1921.

VAŠÁK, Pavel. *Prostor Máchova díla*. Soubor máchovských prací. Praha: Československý spisovatel, 1986. ISBN 22-150-86.

VOBORNÍK, Jan. *Alois Jirásek*. Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha: Jan Otto, 1901.

VORLÍČKOVÁ, Marie. Tou cestou jsem šel. In: *Sborník společnosti Aloise Jiráska II*. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1996, s. 7 – 95. ISBN 80-902107-2-4.

Ostatní zdroje

Pláč Jeremiášův. In: *Bible Svátá* [online]. [cit. 2013-11-12]. Dostupné z: <http://biblesvata.webzdarma.cz/knihy/plac.html>

Záboj a Slavoj. In: BEDNÁŘ, Kamil. *Rukopis Královédvorský a Rukopis Zelenohorský*. [online]. © Česká společnost rukopisná [cit. 2013-11-13]. Dostupné z: <http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz/gagan/jag/rukopisy/dokument/prevody/rkz-61/zaboj/zaboj.htm>